

© Korényi Kinga

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Szilágyi-Gál Mihály • Koloh Gábor

Márton László • Janáky Marianna

Friederike Mayröcker

Kőszeg Ferenc • Korényi Kinga

POLIAMÓRIA

2020. 4. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Korényi Kinga

E SZÁMUNK SZERZŐI

Janáky Marianna (1955) író, költő

Koloh Gábor (1987) történész

Korényi Kinga gyűrűs

Kőszeg Ferenc (1939) szerkesztő, jogvédő, publicista, író

Márton László (1959) író

Mayröcker, Friederike (1924) osztrák költő, író

Szilágyi-Gál Mihály (1971) filozófus, ELTE, Médiatanszék

E számunkat Korényi Kinga fotóival illusztráltuk.

Kedves Olvasónk!

Ússzon velünk!
Vírusmentes partra érést ígérhetünk.

Ebben az évfolyamban
hét számunk jelenik meg.
Most ennyire lett lehetőségünk.
Köszönjük, ha idén is előfizet lapunkra.

Utaljon 4500 forintot a

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

bankszámlára, s írja meg címét a ketezer.lap@gmail.com mailre.
Illetve legyen Pick-Pack előfizetőnk, utaljon 3000 forintot, s vegye át
a lapot a Magvető Cafében. Vagy legyen támogató előfizetőnk!
Lapunkat megvásárolhatja a lapárosoknál, az Írók Boltjában vagy
az Írók Boltja online felületén, a Magvető Cafében, az Atlantisz Könyvszigeten
vagy a Nyitott Műhelyben. Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
32. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Szilágyi-Gál Mihály: <i>Apolitizmus</i>	3
Koloh Gábor: Versek	26
Márton László: <i>Werther a Magyar Néphadseregben</i>	29
Janáky Marianna: Verses interjú magammal	41
Friederike Mayröcker: Versek	46
Kőszeg Ferenc: <i>A poliamória klasszikusa</i>	50
Korényi Kinga: Fotók	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Korényi Kinga

Apolitizmus

TÁMPONTOK AZ APOLITIKUSSÁG FOGALMÁNAK MEGÉRTÉSÉHEZ

Összefoglaló

A jelen értekezés az apolitikusság tipologizálására tett kísérlet. Megkülönböztetem a közömbös és a reflektáló apolitizmust, mindkettőt negatív viszonyulási módként jellemezve, de érzékeltetve ezeknek eltérő tartalmát: a reflektáló apolitizmus egy társadalom fennálló politikai intézményrendszerének visszautasítása, akár egy alternatív intézményes politikai forma iránti vágy vagy terv felvállalásával; ezzel szemben a közömbös apolitizmus a politikát magát utasítja vissza, illetve nem mutat iránta érdeklődést. Az egyik politikai negativizmus a politizálást mint mechanizmust, a másik a politizálást mint törekvést utasítja vissza. Bevezetem az extrapolitika és a szuprapolitika fogalmát, illetve mindkettő jellemzéseként a politikai szegénység fogalmát. Extrapolitikáinak nevezhetjük azt az állapotot, amelyben az egyén nem csupán passzívvá válik,

hanem mint politikai alany szűnik meg. Szuprapolitikának neveztük a politizáltság túlzott mértékét, az egyén által nem választott mértékű jelenlétét a magánszférában, akár a nyilvánosság és a magánélet határvonalának eltűnéséig menően. Az extrapolitikait és a szuprapolitikait is a politikai szegénység formáiként jellemeztük, amelyben az egyén politikailag nem egyszerűen passzív, hanem ki is marad abból a térből, amelyben politikailag aktívvá válhat.

Bevezető

Az apolitizmusról írni nem apolitikus vállalkozás, mert bár nem jár semmilyen konkrét politika felvállalásával vagy elvetésével, maga a politika iránt nem közömbös. A jelen értekezésben a politika ellentétének, illetve az apolitikusságnak, a politika iránti közönynek valamilyen lehet-

séges fogalmi tipológiáját vázolom. Ismertetem a politika ellentétének egyes modelljeit és ezzel összefüggésben a politikával szembeni negatív attitűdök, a politikát elutasító és apolitikus narratívák fogalmi feltérképezését, az apolitizmus elméleti leírását. Ez a vizsgálódás a politikafilozófia és a politikatudomány együttes tanulmányozását igényli, a témának ugyanis nemcsak fogalmak megértésére kell irányulnia, hanem a politikai magatartás megértésére is. Vagyis a téma a politika filozófiai megalapozása és a politikatudomány határán helyezkedik el. A filozófia a politika céljaival, mint végső emberi problémákkal foglalkozik, amilyen a szabadság, az igazságosság, az egyenlőség, a politikatudomány pedig a politika működésével, tehát annak intézményeivel, folyamataival. A jelen esetben mindkét perspektíva felmerül.

Az apolitizmus (bár felfogható a politika tagadásának, visszautasításának, antipolitikának) minden esetben a politika kritikája, és mint ilyen, egyaránt része a politika fogalmi és empirikus területeinek. Az apolitizmust általános értelemben negatív attitűdként minősítem, amin belül megkülönböztetem a passzív (közömbös) és a visszautasító (reflektáló) negativitást. Az apolitizmust és annak különböző formáit jelölő szavak szerteágazóak és ezáltal értelemzavaróak lehetnek. A szöveg-

környezet függvényében a politika negatív jelentésének szócsaládja ezeket a szavakat öleli még fel: „visszautasító”, „közömbös”, „antipolitika”, „apolitikusság”, „apolitika”, „nempolitika”, „ellenpolitika”, „a politika kritikája”, „a politika ellentéte”, „negatív politika”, „apolitizmus”.

Reflexív viszonyulásnak nevezem azt, amit Konrád György és Barry Hindess nyomán antipolitikusnak nevezhetünk, megkülönböztetve azt az apolitikától, amelyet a továbbiakban indifferens viszonyulásként értelemezek. A visszautasító viszonyulás negativizmusa nem közömbös a politika egésze iránt, annak csupán fennálló intézményes formáit, az adott politikai rendszer kínálta kereteket utasítja vissza. Ezzel szemben a közömbös viszonyulás a politizálás, a politikai valóság iránti érdeklődés általános, nem konkrét intézményes keretekre vonatkozó visszautasítását jelenti, magának a közügy iránti érdeklődésnek a hiányát. Mindkét negativizmus alapvetően visszautasítja a politikát, de merőben más alapon: az egyik a politizálást mint mechanizmust, a másik a politizálást mint törekvést utasítja vissza. A reflektáló apolitikusság *a politika kritikája*, a visszautasító apolitikusság a politika ellentéte. A politika ellentéte passzív (közömbös) negativitást, a reflektáló tudatos ne-

gativitást jelez. Politikaiságnak nevezem a politika jelenségvilágát általában, amely az apolitikus attitűdöket is felöleli. Az apolitizmus mint cím: egyfajta ernyőfogalom, vagyis nem valamilyen mozgalmat vagy sajátos antipolitikát jelent, hanem e fenti szavak jelentéseinek családi hasonlóságait egyesíti.

Végül a reflektáló és közömbös apolitizmus mellett két további politikai állapotot, illetve viszonyulási módot jellemzek, az extrapolitikai és a szuprapolitikai állapotot és mindkettőt a politikai szegénység módjainak tekintem. Extrapolitikai állapotnak nevezem azt, amikor az egyén politikai alanyisága valamiért felfüggesztődik vagy meg is szűnik. Ez a politikai tájékozódás és ennél fogva a cselekvés valamilyen ellehetetlenülését jelenti. Az extrapolitikai állapot nem azonos a pre-politikai, természeti állapottal, az utóbbi ugyanis a politikai állapot születési helye (a szerződéselméleti hagyomány szerinti természeti állapot), ellentétben az előzővel, amely a politikai állapotból való kimaradás vagy kiesés állapota. Nem azonos az apolitikussággal és az antipolitikussággal sem, mert bár ezek különböző negatív viszonyulások a politikához, de nem a politikai cselekvés lehetséges terén kívül vannak, hanem azon belül.

Az extrapolitikai állapot a politikai elszegényedés állapota, a részvé-

tel és a tájékozódás ellehetetlenülése, a politikai alanyiség megszűnése. Ezzel szemben a visszautasítás apolitikus és antipolitikus módjai még mindig a tájékozottság, a politikai pozíció és véleményalkotás állapotai; az extrapolitikaiság ellenben az erről való döntés lehetőségéből való kiesés.

A szuprapolitikaiság az intézmények és a magánélet túlpolitikálásának állapota. Ebben az állapotban a politikai cselekvést az szünteti meg, hogy az adott társadalomban olyan sok minden számít politikának, hogy az önkéntes politikai cselekvés nem tud elkülönülni. Az extrapolitikai és a szuprapolitikai állapot egyaránt a politikai szegénység létmódjai, amelyben az egyén politikailag nem egyszerűen passzív, hanem ki is marad abból a tájékozódási és cselekvési térből, amelyen belül a politikai attitűdök (a cselekvés és a viszonyulás egyaránt) egyáltalán lehetségesek.

A politikai szegénység fogalma nem azonos a politikai és gazdasági értelemben vett szegénység összefüggésével, hanem magának a politikai cselekvésnek és tájékozottságnak a hiányát jelenti, vagyis a politikai akaratképzésben való részvételhez szükséges politikai alanyiség egyéni erőforráshiányát, ezen belül azt az egyéni autonómiát, amelynek hiá-

nyában sem a nyilvános részvétel, sem az attól való távolmaradás nem lehetséges. Ennek természetesen lehetnek szigorúan gazdasági vonatkozásai (forrásai és következményei), de lényegét tekintve, az egyéni életnek ez a deficitje csak annyiban gazdasági természetű, amennyiben a politikai alanyiség kimaradásának konkrét oka elsősorban gazdasági természetű.

Az apolitikusság fogalma

A politikafilozófiai irodalomban nem jellemző, hogy a politika fogalmát az apolitikusság fogalmával karöltve dolgozzák ki. Ennek oka, hogy az apolitizmus mint jelenség, a politika gyakorlatában jelentkezik, nem pedig a politika elméletében. Ezért nem lehet megértéséből kihagyni az empiriát. Mint empirikus jelenség, az apolitikusság nem igazán jelenhetett meg a huszadik század előtt, ezen belül az általános szavazási jogot megelőzően, addig ugyanis nem létezhetett olyan tömegpolitika, amelyben az apolitikusság mint lehetséges attitűd egyáltalán felmerülhetett.

Az alábbiakban eleve a politika – apolitika, illetve antipolitika fogalompár mentén tesztek kísérletet az apolitizmus fogalmának megértésére. Az apolitizmus fogalmi térképe nem készülhet el a politika fogalmára való reflektálás nélkül. Ez egyszer-

mind a két fogalom egymásra utaltóságát feltételezi, ami a jelen értekezés alap gondolata: az apolitizmus a politika fogalma és jelenségvilága nélkül nem létezhet; az apolitizmus csak ott merül fel jelentésbeli és empirikus értelemben, ahol a politika fogalmának is van értelme.

Nemcsak a politikafilozófia, hanem a politikatudomány is viszonylag híján van az apolitizmus tanulmányozásának. Jóllehet a választások eredményei és a pártpreferenciákat mérő kutatások világszerte felszínre hozzák a közönyt, a passzivitást, a politikai és választói részvételtől való távolmaradás jelenségeit is, az apolitizmus maga, mint – mondjuk így – egyesítő jelensége mindennek a részvételi deficitnek, alig kap külön elméleti figyelmet a politika kutatásában.¹

Brian McNair nyomán alkalmazom a politika deliberációként, a közjavakról szóló társadalmi vitaként való értelmezését. McNair definíciója a politikai kommunikációról alkalmazza és a politika kommunikatív jellegét hangsúlyozva gondolja tovább Max Weber politikai cselekvés definícióját, miszerint „A társadalmi cselekvést – különösképpen a szervezeti cselekvést – akkor és annyiban nevezzük ’politikailag orientáltak’, amikor és amennyiben egy politikai szervezet vezetésének befolyásolására, különösen ha a kormányhatalmak (nem erőszakos úton

történő) elsajátítására, kisajátítására, újraelosztására vagy kiosztására törekszik.”²

Akár a klasszikus, akár a diszkurzív politikaelméletek talaján állunk,³ az apolitizmus magatartásformái (egy konkrét politikai közeg intézményes formái – a választások, pártok, politikusok – iránti állampolgári érdeklődés hiánya és az ezekkel szembeni ellenséges magatartásmódok) is a politikai folyamatok részeinek bizonyulnak. A politika visszautasítása maga is politika, mert része a politika jelenségvilágának. Vagyis az apolitizmusnak nemcsak a filozófiai, hanem a politológiai megközelítései is példával szolgálnak arra, hogy az apolitizmus mint a politika ellentéte is jelen marad a politika jelentéstartományában. A politikatudományban ennek szembeszökő, – bár csupán felszíni – esettípusa a határozatlan választópolgárok közismerten döntő súlya egy választás kimenetelében.

Az apolitikusság (apolitizmus) szó másodrendűséget sugall mindahoz képest, ami politikus, ami politikai. Mondhatnók, a fogalompár főtagja mégis a politikusság vagy a politikaiság, a politikum, az a-politikusság pedig a második helyen van. Például nem állítható, hogy ha az apolitikusság politikai jelenség, akkor a politikusság apolitikus jelen-

ség: a két fogalom tehát nem mindig felcserélhető, viszonyuk hierarchikus. (Amint később látni fogjuk, ez a hierarchia akkor is megmarad, ha a politika maga is átfordul antipolitikába.) Ahogyan a nemzeti-szocializmusnak behódoló Carl Schmitt politika-fogalmában a barát és az ellenség egymás kiegészítésében nyer értelmet, jelen esetben a politikaiság és annak hiánya van fogalmilag egymásra utalva. Ám ez a feloldás még mindig nem közöl velünk semmit arról, hogy mi a sajátos az apolitizmusban.

Konrád György *Antipolitika* című művében megkülönbözteti a fennálló rend hivatalos politikáját visszautasító – Konrád által elfogulatlan civil – antipolitika és a politika egésze iránti közönytől, az apolitikától.⁴ Ez a fogalmi tagolás a jelen értekezésben is helyet kap. Ugyanakkor az apolitizmusnak mint általános fogalomnak minél árnyaltabb kidolgozásához igyekszem e fogalom már létező etimológiáját felhasználni. Konrád az említett helyen az antipolitikát egyfajta civil távolságtartásként jellemzi, amely elfogulatlanul tekint a politika egészére és elsődleges célja a társadalom és a magánélet ügyeinek világos elhatárolása a politika ügyeitől. Ezt megkülönbözteti az apolitikus attitűdtől, amely közböcs a politika történései iránt és ezáltal – Konrád szerint – könnyebben ki is használható a politika által,

mert nem ismeri azt. Az antipolitikus ezzel szemben nem tájékozatlan, hanem távolságtartó, gyanakvó, kételkedő a politikával szemben. Barry Hindess szinte szó szerint ugyanazt mondja az antipolitika és a „másféle” politikát hirdető apolitizmus különbségéről. Hindess szerint azért nem lehetséges az apolitizmus egyetemes tipológiáját megalkotni, mert minden apolitizmus csak a politika valamilyen értelmezéséhez képest apolitikus és viszont.⁵

A Konradénál és a Hindess-énál részletesebb tipologizálást nyújt Andreas Schedler az általa szerkesztett tanulmánykötet bevezető tanulmányában. Szintézisben négy tézis típust mutat be, amely az ő fogalomhasználatában az antipolitikusságot jelzi. Ezek: 1. kollektív természetű problémák helyett önvezérlő rendet látnak; 2. pluralitás helyett uniformitást; 3. esetlegesség helyett szükségszerűséget; 4. a politikai hatalom helyett az egyéni szabadságot hirdetik. Schedler szerint ezek mindegyike kiiktat egy olyan aspektust, amely lényegileg politikai: egy közösség egyénei közötti kölcsönös függés felismerését ezen egyének által, sokféleségük felismerését, közös cselekvésükre való készségüket és egy közös hatalom elfogadásának lehetőségét. Hozzáteszi, hogy a politika elsőrendű kódja mindig a magán – nyilvános (private – public) oppozíciója szerint alakul – Schedler ki-

fejtése szerint még akkor is, ha a kétő határa olykor elmosódik. Ebben a szereposztásban a magán az antipolitikai, a nyilvános pedig a politikai szféra helye.⁶

Az apolitizmus mint jelenség és jelentés

A politikai magatartást általában a cselekvés proaktív formáival azonosítják. Következésképp a politikai magatartás negatív formái általában kevés figyelmet kapnak. Pedig az olyan negatív attitűdök, mint a politikai passzivitás és a politika visszautasítása is fontos politikai viszonyulás lehet, mint részei a politikai magatartás teljes spektrumának. A negatív politikai attitűdök azért tekinthetők politikai jelenségeknek, mert ezek is hatnak a politika egészére. Tipikus példa a közügyek iránt nem érdeklődő szavazók tömege, akik szándékuk ellenére is hozzájárulnak a választások kimeneteléhez függetlenül attól, hogy miért viselkednek közönnyel a politika iránt. További példa a hivatalos politika intézményrendszerétől elforduló mozgalmak esete, amelyek jelentős hatással lehetnek annak dinamikájára.

Empirikus értelemben az apolitizmus azért része a politikai jelenségvilágnak, mert azon belül jelenik meg. Ontológiai értelemben pedig

a politikai jelenségvilágot megelőző módon a politika és az apolitizmus a már említett egymásrautaltságban kapcsolódnak össze, nincs egymástól különálló létezésük. Hiszen a politikum természete magában hordozza azt a fajta politikakritikát, amelyet az apolitizmus fogalomcsaládjába tartozó szavak jelölnek. A gazdaságitól, a jogitól és a társadalmitól jól elhatárolható értelemben, a politikai folyamatok különálló jelenségcsoportok és sajátos jelentések halmazának tekinthetők.⁷ Továbbá, bár a kertészkedés, az autóvezetés, az udvarlás és a fészülködés is részei annak a világnak, amelyben politikai jelenségek is vannak, ezeknek a dolgoknak és tevékenységeknek a lényege világosan körülírható a politikaiság bevonása nélkül is. Ez viszont nem igaz az apolitizmusra. Az apolitizmus lényege a politika egészében keresendő. Ami tehát mindenképp a politikai jelenségvilág terébe helyezi, az az említett fogalompár két tagját mindenkorival tartalommal megtöltő jelentéskörnyezet.

Mint említettem, Brian McNair definícióját használom a politikai kommunikációról. Eszerint a politikai kommunikáció a közjavak elosztásáról, a hatalmi pozíciók megszerezhetőségéről és a nyilvános szankciókról szóló társadalmi vita.⁸ Ez a definíció alkalmazza és a politika kommuni-

katív jellegét hangsúlyozva tovább gondolja Max Weber meghatározását a politikai cselekvésről, miszerint: „A társadalmi cselekvést – különösképpen a szervezeti cselekvést – akkor és annyiban nevezzük ’politikailag orientáltnak’, ha és amennyiben egy politikai szervezet vezetésének befolyásolására, különösen ha a kormányhatalmak (nem erőszakos úton történő) elsajátítására, kisajátítására, újraelosztására vagy kiosztására törekszik.” Ebben a felfogásban a politikának úgy is mint magatartásnak és úgy is mint rendszernek alapvető eleme a deliberáció.⁹ Ebben az értelemben tehát a közömbös negativizmus az érdeklődés hiányát jelenti a közjavak elosztása, vagy az erről zajló társadalmi vita iránt. A visszautasító negativizmus pedig a közjavakról folyó vitának a hivatalos közvitától valamilyen eltérő módját preferálja, vagyis egy alternatív deliberációt.

Érdemes néhány szempontot idézni az apolitikusság fogalmi és empirikus kutatásának lehetséges folytatásához. Robert Huckfeldt, Paul E. Johnson, John Sprague *Political Disagreement* című művükben az egyetértés hiánya és a részvétel között keresnek összefüggést. Sűrűn összefoglalt eredményeiket szó szerint idézem:

„Mindent egybevetve, úgy tűnik, hogy azok az állampolgárok, akik többféle politikai üzenettel találkoznak, na-

gyobb valószínűséggel vállalnak fel markáns, de kiegyensúlyozott (vagy ambivalens) álláspontokat a politikáról és a politikai jelöltekről, és kisebb valószínűséggel vállalnak fel markáns és polarizált (vagy partizán) nézeteket. Ennek megértésére három ideáltípust tarthatunk szem előtt: a tájékozatlan állampolgár, aki nem tudja megmagyarázni az egyes jelöltek iránti rokonszenvét vagy ellenszenvét; a markáns és polarizált állampolgár (a partizán), aki csakis az egyik jelölt iránti rokonszenvét és a másik iránti ellenszenvét képes megindokolni; a markáns és kiegyensúlyozott állampolgár (az ambivalens), aki az egyes jelöltek iránti rokonszenvét és ellenszenvét is meg tudja indokolni. A kicsi és politikailag gyér kommunikációs hálózatok inkább a kevésbé markáns álláspontú állampolgároknak kedveznek, a nagy és homogén hálózatok a markáns, partizán természetűeknek kedveznek, a nagy és sokszínű hálózatok pedig a markánsan ambivalenseknek kedveznek.”¹⁰

A jelen értekezés terminológiájában a felsoroltak közül az első a reflektálatlan apolitikusság esete, vagyis az antipolitikusok csoportja, mert nem tudják megindokolni viszonyulásukat a politika folyamataihoz vagy szereplőikhez. A harmadik eset nyilvánvalóan az apolitikusok egyik kategóriájának sem felel meg. Viszont érdekes a második eset, amelyben a válaszadók csak annyira szűk keret-

ben képesek politikai preferenciájukat megindokolni (a szerzők a politikusok iránti szimpátiáról beszélnek), hogy az nem tudja teljes mértékben kielégíteni az általam reflektálnak nevezett csoporthoz tartozást, mert a preferencia elfogult, szubjektív, túlzott mértékben való szimpátián alapszik. A jelen értekezés fogalmi keretében ez a második csoport határeset a reflektálatlan apolitikus és a nem apolitikus között.

Az előzőekben is amellet érveltem, hogy az apolitizmus mindkét jellemzett változatában csakis egy konkrét jelentésösszefüggésben létezhet; egy attitűd mindig csak egy már értelem-teli politikai környezetben, valamihez képest tekinthető apolitikusnak, ahogyan a politikaiság maga is csak egy jelentésösszefüggésben rendelkezhet értelemmel. Az apolitikusság kérdéskörének e retorikai vonatkozásához hasznos szempontot nyújt a fenti mű következő részlete.

„A tanulság az, hogy a politika mikro- és makroszintjein egyaránt a kölcsönös függésben lévő állampolgár körül forog, és ha ezt az interdependenciát nem vesszük figyelembe, az a veszély fenyeget, hogy elvétjük a politika egyik alapvető sajátosságát. A politikai elemzés egyik alapvető kihívása ezen interdependencia természetének

a meghatározása. Ki kitől és mitől függ? Mely körülmények hozzák létre ezt az interdependenciát? Melyek az interdependencia következményei az egyén és a politikailag releváns tömörülések és csoportok számára?”¹¹

A szerzők a politikusságot annak környezetével való kölcsönhatásában veszik szemügyre. Az apolitizmus kontextusfüggőségének jelzésére alkalmazhatjuk az interdependencia fogalmát, amennyiben nemcsak a politika, hanem annak ellentétei is felfoghatók interdependenciák viszonyrendszerében. A politikaiság és az apolitika fogalmi/értelmi egymásrataltságot már jeleztem. Kiindulópontom szerint az apolitizmus mint beállítódás alapvetően kétféle lehet: passzív (közömbös) és reflektív (kritikai). A reflektív apolitizmus (Konrádnál ez az antipolitikusság) valamilyen konkrét megfontolás alapján utasítja vissza a politika iránti érdeklődést. Ezzel szemben a passzív apolitizmusból hiányzik bármilyen szisztematikus megfontolás. Az utóbbi forma is hat a politikai folyamatokra, az állampolgári részvételre, a politikai kultúrára, a választói magatartásra, és mint ilyen, apolitizmusában ugyanúgy része a politikai jelenségvilágnak, mint a tudatosan megfontolt apolitizmus.

Ebben az értelemben lehet különbséget tenni a reflektált és a reflektálatlan apolitizmus között. Mint

viszonyulást a tudatos és a nem tudatos apolitizmust az kapcsolja tehát össze, hogy mindkettő hordoz politikai potenciált, mindkettő átfordulhat valódi politikai cselekvésbe, illetve viszonyulásba. Ennek megfelelően az apolitizmus (különösen annak reflektálatlan módja) felfogható úgy is, mint „alvó politika”, miközben a politikum, a hivatalos politikai intézményes rend maga is generálhat apolitizmust, annak potenciális talaja lehet. Mi több: – mint már említettem –, az intézményes politika bizonyos értelemben maga is non-participatív vá válhat, amennyiben nem a politikai közösséget képviseli, hanem partikuláris érdekekre bomlik fel, illetve abban az esetben, ha működése öncélú gépezetté fajul.

A politika mint közösségi intézményrendszer felaprózódása a facionális vagyis a partikuláris érdekeknek a közintézményekben való beszűrődése által: a már említett Barry Hindess alapos elemzésének tárgya. Arendt gondolataira támaszkodva állítja, hogy ez a jelenség a modern korban lett egyre nagyobb probléma, mert a politika egyre specializáltabb területté vált és alárendelődött más területeknek, például a gazdaságnak, ami egyszersmind megszülte a politikával mint elkülönült és a feladatát el nem látó területtel való elégedetlenséget.¹² Hin-

dess szerint ez különösen kedvezett a közintézmények kiváltságos használatának – különféle csoportok által. Ebben ő nem is a partikuláris érdek megjelenésének tényét tartja a leginkább destruktívnak a politikai közösséget képviselni hivatott közintézményrendszerre nézve, hanem azt, hogy az ilyen érdekek adott esetben használhatatlanok a közösség szélesebb rétegeinek számára. A facionális ebben a formában a politikai közösség intézményrendszerének éppen közösségi létjogosultságát aknázza alá. Ez a folyamat egy állandó ambivalenciát eredményez a politikai és a non-politikai határa között, amelyben az „igazi” közösségi vagy egyéni, illetve csoportos érdek hol az egyik (kormányzatilag képviselt), hol a másik (társadalmilag, non-politikailag) képviselt pólusra helyeződik. Ebben az ambivalenciában a politika hol mint közhatalom szállja meg a társadalmat, hol pedig a facionális (csoport) érdekek korrupciójaként szállja meg és destruálja a kormányzati hatalmat.¹³

Partikuláris célok és érdekek lehetnek elméletiek is, amennyiben foglyul ejtik a politikai gondolkodás saját elmélet- és gyakorlatalkotó igényét, mert azt valami alapvetően nem politikaira redukálják. Volker Gerhardt például rámutat arra, hogy minden olyan magyarázat, amely a politikát csupán az önzés, az ítélőképesség, „a nemtudás fátyla”, a ter-

mészeti állapot, az eredeti szerződés, a barát–ellenség dichotómia, stb. fogalmaira akarja redukálni, szükségképpen elégtelen.¹⁴ Andreas Schedler kifejezetten antipolitikusnak minősíti azokat az eszmerendszereket, amelyek a politikát holmi változatlan gazdasági, vallási vagy egyéb – nem politikai – törvényszerűség függvényévé teszik és a politika alakítását csakis ezekből levezetve tudják elképzelni.¹⁵ Ugyanebbe az értelmezési irányba mutat Louis Pauly elemzése is a globalizmus nyelvéről, miszerint Polányi Károly és Joseph Schumpeter – szerinte karikaturisztikus – elnevezései az ötvenes években a piacról mint „ön szabályozóról” („self-regulating market” – Polányi), és mint „kreatív destrúcióról” („creative destruction” – Schumpeter), valójában a gazdaság és a társadalom közötti szakadékot elfedő antipolitikus eufemizmusok. Ezeknek „újrahasznosítását” leginkább a nacionalista és a populista mozgalmak köreiben látja.¹⁶

Ha a politika szabadságot megszerző és megtartó céljait Arendt nyomán tartjuk szem előtt,¹⁷ és a politika működését McNair értelmezésében, akkor a célt a szabadságban, a működést a társadalmi vitában jelölhetjük meg. Ebben az értelemben a hely, amelyért a politikus küzd, a szabadság helye, és a közeg, amelyben ezt

teszi, a deliberáció, a társadalmat átfogó vita közege (annak képviselői, mediatisált, közvetett és közvetlen fórumain keresztül).

Ám ha a politika – apolitizmus fogalmi szimmetriájában gondolkozunk, akkor a fenti cél és mód nemcsak az intézményes (hivatalos) politikára vonatkozik, hanem annak tagadásaira, az apolitizmus akár mindkét említett formájára: a kritikai elutasítás és a passzív közöny formáira is. Ebben az esetben a szabadságot nemcsak a politika céljának tekinthetjük, hanem a politikai jelenségvilág részeként az apolitizmus céljának is. Ha az apolitizmus esetében a szabadságnak nem valamilyen konkrét tervéről van szó (ez különösen a passzív apolitizmus esetében valószínűtlen), akkor csak valamilyen képzetéről. Ám míg a politikaiságban a szabadság maga a részvételben rejlik, addig az apolitizmus (passzív és aktív formája egyaránt) éppen a távolmaradásban, illetve a tagadásban jelöli meg a szabadság célját és eszközét. Konrád éppen az apolitika és az antipolitika különbségében jelzi a részvételben megtalált szabadság és az elfordulásban meglett szabadság különbségét.

De a magánszférába való visszavonulás akkor is hat a politikai valóságra, ha célja éppen az attól való elfordulás. Például ha valaki kutatóként vagy művészként elkötelezi magát a politikailag független munkamóráll

mellett, akkor ez része személyes, alkotói szabadságfelfogásának. Még akkor is, ha ezáltal kivonja figyelmét a politikaiságból, viszonyulása része marad a politikai valóság egészének.¹⁸

Annak érdekében, hogy feltérképezzük a közömbös és a visszautasító negativitás potenciális szerepét a politikai magatartásban, ki kell fejteni azoknak a fogalmaknak a jelentését, amelyek ezeket a magatartásokat a jelen elemzésben jelölik. Az alap-ézis, hogy ugyanis a visszautasító és a közömbös apolitizmus egyaránt része a politikumnak, a következő állításokra ágazik szét:

1. Maguk a közintézmények is felaprózódnak partikuláris érdekekre és célokra, anélkül, hogy ezek hasznosíthatók lennének a politikai közösség számára. Ez a fakcionalizmus, az intézmények elidegenedése a közösségtől;¹⁹ a közintézmények apolitizmusa. A hatalom mint képviselői intézmény szerepkörének ezen felfüggesztése és átalakulása a kormányzás és a nép között bitorlás; és valójában apolitikus, amennyiben partikuláris érdekek kiszolgáltatására redukálja a népszuverén megbízását. Ebben az esetben nem a szavazó, hanem a hatalom maga fordul el a participációtól, ami által a javak társadalmi elosztásáról folyó vitaként értelmezett politika ellenében, tehát

államhatalmi szerepében apolitikusan lép fel.

A fakcionalizmus jelenségéből megtanulhatjuk, hogy a politika intézményesen érdekelt lehet a társadalomban zajló deliberáció korlátozásában, más szóval, érdekében állhat egy bizonyos fokú apolitizmus megteremtése és fenntartása. Gondolatébresztő ebben az értelemben Benhabib megfigyelése, miszerint a huszadik század első felétől kezdve a demokrácia vitaalapú működésének egyre hangsúlyosabb deficitje²⁰ a parlamentarizmus tanácskozó funkciójának gyengülését és a rendeleti kormányzás erősödését vonta maga után. Benhabib Carl Schmittet említi, mint akinek autoritárius és végső soron fasiszta szuverenitáselmélete a nyilvános szférát feleslegesként ábrázolja.²¹ Nevezhetjük ezt úgy is, mint a politikai hatalom által „leuralt” politikát, amelyben maga a politikum mint deliberatív tér marginalizálódik.

2. A politika uralkodó intézményes formái nemcsak saját maguk apolitizmusához vezethetnek, hanem a társadalmi ellenállásban tettet öltő apolitizmusához is. Másfelől az apolitizmus maga is életre hívhat új „uralkodó” politikai formákat. Példaként szolgálnak erre apolitikus tömegek radikalizálódásai, a politika iránt eredetileg közömbös tömegek elsodródása a szélsőjobb felé, valamint más tömegek az apo-

litizálódás felé.²² A közintézmények által képviselt napirendek, vagyis a hivatalos politikai mechanizmusoktól való elfordulás által egy társadalom apolitikus attitűdjei új politikai napirendek megjelenésébe, egy új politikai rendszer megszületésébe is torkolhatnak. Arendt ennek végig gondolásában odáig ment el, hogy a politika autentikus módjait egyenesen a mindig valami új létrehozására való emberi képességben jelölte meg. Erre vonatkozik a felszabadulás és a szabadság megteremtésének megkülönböztetése.²³ Más szóval, az apolitizmus új politikát teremthet.

3. Végül a különféle nyilvános cselekvéseket és történéseket a jelentésük teszi politikussá vagy apolitikussá. Ebben az értelemben csatlakozom azokhoz a megközelítéskhez, amelyek a politika működésével kapcsolatban megbízhatóbb támpontokat látnak a politikai valóságban fellelhető jelentésekben, mint a közintézmények szabályok szerinti „hivatalos” működésében.²⁴ Jelen elemzés a jelentések elsőbbségét a politikailag szignifikáns és nem szignifikáns attitűdök helycseréjének lehetőségében mutatja fel. Ha például a választói magatartásban a közöny és/vagy a visszautasítás jelentős politikai tényezőkké válnak, a választók által visszautasított politikai intézményes rendszer jelentősége csökken, mert fontosabbá válik a tagadás napirendje, mint a közin-

tézmények által képviselt politika napirendje.²⁵ A közigazgatás (az establishment) leértékelődése végső soron jelentések változását és átrendeződését jelzi. Ennek megfelelően a közigazgatás (önkormányzatok, egyesületek, felvonulások, népszavazások, választások, konzultációk) által felkínált hivatalos politikai magatartás lakossági visszautasítása nem jelent feltétlenül közömbös apolitizmust, vagyis nem feltétlenül a politika, mint olyan visszautasítását jelenti, csupán a politika hivatalos, intézményesült módozatainak visszautasítását.²⁶

Említhető Howard Zinn érvelése, miszerint a jól megalapozott állampolgári követelések nyilvános zendüléseiben előforduló – szigorúan dolgok és nem emberek ellen megvalósuló – erőszak lehet politikailag fontosabb, mint az adott rongálást büntető törvény feltétel nélküli betartása.²⁷ Bár Zinn nem érinti a jelentés problémáját, gondolatai mégis relevánsak ebben az értelemben, mert a közösség érték- és érdekképviseletének konstitutív, (jelentésteremtő) jellegét hangsúlyozzák, ami a közösség egész létére nézve fontosabb lehet, mint az a kár vagy rendbontás, amit mondjuk egy tüntetés, egy szimbolikus területfoglalás vagy esetleg valamilyen tárgy szimbolikus megsemmisítése okoz.

Hasonló szellemben érvel John Rawls fő művében. Öt évvel Zinn sorai után, Rawls *Az igazságosság elméletében* fejti ki véleményét szisztematikusan a polgári engedetlenségről, miszerint van olyan politikai fellépés, amely valamilyen ügy kapcsán az egész társadalmat érintő igazságosság érvényesülésére kérdez rá. Zinnel ellentétben Rawls kevésbé tartja jogosnak az engedetlenség rendbontással járó megnyilvánulásait.²⁸ Rawls álláspontját a szakirodalom részleteiben is szembeállítja Arendt álláspontjával. Míg Rawls a civil ellenállást a társadalmi szerződéshez tartozó közösség jogséremléinek eseteire korlátozza, Arendt a társadalmi szerződésből kimaradt vagy kiesett, „másodrendű” állampolgár státusza miatti engedetlenséget is jogosként értelmezi. Ilyen eset a kulturális, vallási vagy társadalmi kisebbségek helyzete, illetve más lehetséges csoportoké is, amelyek valamilyen értelemben diszkriminálódnak az állam területén élők többségét méltányosabban – a társadalmi szerződésnek megfelelően – kezelő intézmények működésében. A két filozófus eltérő társadalmi szerződés felfogását áttekintő tanulmányukban, Smith és Zhang hangsúlyozzák, hogy ebben a különbségben tetten érhető Arendt deliberatívabb, a csoportos önkifejezés újabb és újabb aktusaiban mindig tovább csiszolható társadalmi szerződésmodellje.²⁹

A közrend megzavarásának politikai értelmét kereső felfogásként érdemel említést Giorgio Agamben rendkívüli állapotról szóló könyve. Agamben először is különbséget tesz a rendkívüli állapot abszolutista és demokratikus – forradalmi hagyománya között,³⁰ jelezve ezzel a szükségállapot, mint jogi/politikai helyzet ideológiától független jellegét. Másodszer is művének alapvetésében rávilágít a rendkívüli állapot ambivalenciájára a jogszerűség és a politikai cselekvés között, amelyben egyfajta jogszerű (vagy inkább politikai?) aktusként függesztődik fel maga a jog.³¹ Agamben párhuzamba állítja a polgári engedetlenséget a szükségállapottal, mondván, hogy mindkettő a törvényesség határait feszegeti,³² tehát a rendbontás törvényes rendjének paradoxonát fejezi ki.

A jelen értekezés perspektívájában nézve ezek a lehetséges analógiák azért érdekesek, mert a politikai cselekvésbe átfordulható apolitizmus-hoz és az apolitizmus politizálódásához hasonlóan a szükségállapot és az engedetlenség is a politika felfüggesztésének, de ugyanakkor egy másfajta folytatásának a keresztútja. Nemcsak a politikaelméletben, hanem a jogtudományban is ismert az a probléma, hogy az esetek jogi dogmatikai értelmezését olykor a nar-

ratív értelmezéssel kell kiegészíteni, amelynek hiányában az esetek társadalmi és politikai kontextusai aligha érthetőek meg.³³ A narratív elemzés különösen fontos olyan politikailag felhevült korszakokban, amilyen az amerikai polgárjogi mozgalom ideje is volt.

Túlpolitizáltság és alulpolitizáltság

A politikai intézményrendszer – elsősorban az állammal való együttműködés – visszautasítása, mint az apolitikusságnak és a mozgalmiságnak lehetséges közös tulajdonsága Alan Renwick aprólékos elemzésében is megjelenik, amelyet az 1970-es és 80-as évek csehszlovák, lengyel és magyar disszidenciájáról írt.³⁴ Renwick Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996) című művére kritikusan reflektálva fejti ki, hogy a korszakban többféle disszidens kultúra létezett egyszerre és ezek saját körükön belül is sokfélék voltak. Így a korszak ellenzéki politikaisága egészében semmiképp sem tekinthető antipolitikusnak, nem is szólva a korszaknak a később megalakuló demokráciákra gyakorolt ugyancsak különféle hatásairól.

Am Renwick szerint azért a korszak ellenzéki mozgalmainak két változatában is jelen volt az antipolitika. Az egyik a Vaclav Havel és Konrád György által képviselt változat volt, amely az államtól való különállást, de az állam politikájára való hatást tűzte ki célul. (Radikálisabb formájában még az állampolitikára való hatást is elvetette.) A másik a Vaclav Benda által képviselt változat volt, amely a diktatórikus állammal párhuzamos kölcsönös segítségi formákat (SETA, KOR), vitafórumokat, mi több, egy párhuzamos kultúrát épített. Renwick kiemeli, hogy míg az előző változatban az egyén és a nem rendszerezett közösségi élet volt a fontos, addig a másodikban kevesebb individualizmus és egy strukturáltabb intézményrendszer volt cél.³⁵

Az államszocialista országok politikai-eszmetörténeti felgöngyölítésében és e társadalmak rendszerváltás utáni sorsáról írva, Tamás Gáspár Miklós kifejti, hogy ezeknek 1989 utáni „posztfasiszta” jellege a modern állampolgári jogegyenlőség erodálódásában született meg. Érvelése szerint a polgári egyenlőség felszámolódásának ebben az új korszakában az állampolgárság apolitizálódott, megteremtve ezáltal egy kritikaellenes politikumot.³⁶

Ugyancsak az apolitizmus jelenségével hozza összefüggésbe Fairbanks

az úgynevezett poszt-kommunista társadalmak alakulását.³⁷ A sajátos apolitizmust, a rendszerváltás előtti korszakra jellemző, a magánélet elvileg bármely eleme groteszk méreteket öltő állami túlpolitizáltságának utóhatásaként értelmezi. Az így keletkező űrt részben a nacionalizmus pótolja, amely egy nyugaton már nem ismert absztrakt nép jakobinus fogalmával él, ellentétben a nyugati apolitizmus „single issue” – típusú, egyetlen ügyre szorító mozgalmával. Kevesebb, mint egy évtizeddel a vasfüggöny leomlása után, ezeknek a hajdani Szovjetunió érdekeszféréjához tartozó társadalmaknak az apolitizmusát azért látta mélyebbnek, mint a nyugatit, mert ezekben az országokban az emberek nem egyszerűen egy politikai rendszert akarnak egy másikra cserélni, hanem magától a közélettől fordulnak el. Tézise e részében valamelyest ellentmond önmagának, amikor végül is a köztől (public) való elfordulást nyugaton és keleten egyaránt meglévőnek tartja.³⁸

A köztől való elfordulás Konrád által is megfigyelt jelenségét már ismerjük a második világháború utáni, elsősorban amerikai korporatív rendszereket leíró Albert O. Hirschmann *Exit, voice and loyalty* című művéből. Eszerint ezeket a rendszereket a lojalitás, a szóvátétel és a kivonulás három alapstratégiája jellemzi.³⁹ Hirschmann kimondottan a politi-

kai magatartásra vonatkoztatja kategóriáit. Modellje magában hordozza a viszonyulásnak azokat a módokat, amelyek a jelen értekezésben a reflektáló és a közömbös különbsége előzményének is tekinthetők: a szóvátétel és a lojalitás. Eszerint az apolitizmus jelen tipológiájában a szóvátétel (voice) felfogható a reflektáló apolitizmus megfelelőjeként, a kivonulás (exit) pedig a közömböség megfelelőjeként. A résztvevő, de szóvá tévő és a kivonuló hozzáállás egyaránt a szabadságot célozza.

Az apolitikusság implicit politikusságára, azaz az ebben az értelemben itt másodikként említett módzatra, talán a Frankfurti iskola hívta fel elsőként a figyelmet.⁴⁰ Ők ezt elsősorban a szórakoztatóipar implicit politikai jellegében mutatták ki. Megfigyelésük, miszerint nincs apolitikus szórakozás, két résztézisre bontható: 1. a szórakoztató ipar maga hordoz (vagy hordozhat) konkrét politikai üzenetet, 2. a szórakoztató ipar eleve apolitikusságra „nevel”, megvalósítva ezáltal a politikai nevelés sajátos módját: a politikanélküliség mint sajátos igény kialakítását.

Az utóbbi értelmezési lehetőséget, a szórakoztató ipar politikai szerepét, annak szerkezetében, általános társadalmi szerepkörében ragadják meg. Azáltal ugyanis, hogy a szórakoztató ipar apolitizmusra „nevel”, átfogóbb értelemben válik a politikához való viszonyulás (és ezáltal

a politika) részévé, mintha konkrét politikai üzenetet közvetítené. Ugyanis megteremt egy általános hozzáállást, amely különféle konkrét politikai tartalmakkal tölthető ki. Adornóék „a szórakozni, annyit jelent, mint egyetérteni” helyzetképeivel egy olyan – a piaci és a politikai hatalom által karöltve – irányított politikai befolyásról beszélnek, amelynek hatására a befogadó saját látszólagos önkéntességén keresztül válik az elnyomás alanyává.

A Frankfurti Iskola társadalmi diagnózisát később számos szerző gondolta tovább. Kimondottan a politikai cselekvés ökonomizálásának sajátos hatásairól szólnak Colin Hay tézisei; eszerint a depolitizálás és az állampolgári közöny növelése a tartalmilag üres procedúra és a politika pusztá áruszolgáltatásként való működtetésének következménye.⁴¹ Ez nem más, mint a politika vitajellegének és közösségi, vagyis nem profittermelő jellegének felszámolása.

Hasonlóan és a piac tekintetében körültekintőbben érvel Norbert Lechner. Szerinte a piacgazdaság ellenőrizetlen előretörése felszámolja a politika mint közszolgálat hagyományos étoszát. A piac kiterjedt az élet egyéb területeire, így a politikát is elfoglalta, a kereskedelmi alku formáira alakítva át annak vitajellegét. Ez a folyamat szerinte nem kell a piac

démonizálásához vezessen. Ugyanakkor figyelmeztet, hogy az állam társadalmi és gazdasági folyamatokba való beavatkozásának jobboldali kritikája és az állam autoriter formáinak baloldali kritikája e két oldalt egyfajta államellenességben egyesíti, figyelmen kívül hagyva az állami intézmények és szimbólumok közöségteremtő (és fenntartó) szerepét, amelynek hiányában értelmezhetlenné válik a társadalmi együttélés és a közös rend tudata. Ebben a helyzetben a gazdasági „kemény adatok” (hard data) általános felértékelődése a „puha adatokkal” (soft data) szemben (a politikai cselekvésen belül is) a társadalmi kohézió biztosítására hivatott politikai szférát marginalizálja és a politikát öncélú tevékenységgé silányítja.⁴²

Magában az intézményesült politikában ragadja meg Meynhard Creydt azt a reduktív jelleget, amely a rendszer egészének apolitizmusát termeli. Szerinte maga a politika, mint a problémák politizálása, mesterkéltté teszi a problémákat. E szerint a politika képtelen az emberi dolgokat hitelesen képviselni, mert az a mód, ahogyan a problémák a politikában reprezentálódnak, eleve a fennálló gazdasági és hatalmi struktúrák megnyilvánulásai. Ez az alapvetően marxi ihletésű gondolatmenet magában a politikában egyfajta polgári szerkezetet lát, amely eleve leszűkíti az embereket érintő

kérdések artikulálásának lehetséges terjedelmét, és azt csakis olyan meglévő társadalmi struktúrák következményeiként kezeli, amelyek éppenséggel forrásai a megoldandó kérdéseknek.⁴³

Jaffe egy másfajta – nem marxista – rendszerkritika felől jellemzi egy politikai rendszer inherens apolitizmusát: az amerikaiat. Megfigyelése szerint az állam-, illetve kormánykritikus hagyomány eleve egyfajta apolitizmusra predesztinálja az Egyesült Államokat. Továbbá azt állítja, hogy az a visszatérő tendencia, hogy a politikai problémákat alkotmányos kérdésekre redukálják, ugyancsak az apolitizmus sajátosan amerikai módja.⁴⁴

A politikai elszegényedés: az extrapolitikus és a szuprapolitikus állapot

Az extrapolitikus állapotban a szabad tájékozódás és részvétel nem lehetséges, következésképp nem lehetséges az önkéntes véleményformálás-, illetve megosztás és cselekvés. Ebben az állapotban az egyén kívül esik azon a szférán, amelyen belül a nyilvános deliberációba és cselekvésbe való belépés egyáltalán lehetséges. Ilyenek voltak az ókori Athénben a rabszolgák, a nők és

mindazok, akik nem vehettek részt a közügyekről folyó vitákban és nem is szavazhattak. Ilyenek a fogolytáborok lakói, a deportáltak, a száműzöttek, illetve minden olyan kategóriába sorolható személy, aki legalábbis egy ideig semmilyen politikai joggal nem rendelkezik. Ezekben a helyzetekben a személy valamilyen okból megszűnik politikai alany lenni. Míg tehát az apolitikusság és az antipolitikusság egyaránt átfordulhat politikailag aktív cselekvési formákba, az extrapolitikus a politikai térből való kiesés formája. Hacsak egy kényszermunkatábor lázadóit nem tekintjük politikai cselekvőknek, az extrapolitika területe a cselekvés lehetőségét is megelőző állapot. Egy kényszermunkatábor, egy fogolytábor vagy akár egy börtön rabjainak lázadása ugyanis nem politikai állapoton belüli cselekvés, hanem olyan, bármilyen állapotnak a helyreállítására tett kísérlet, amelyben a politikai cselekvés egyáltalán lehetőségessé válhat.

A diktatúrákra a szuprapolitikai állapot a jellemző, vagyis az intézmények és a magánélet központi, állami túlpolitikáltságának az állapota. Nevezhetjük ezt úgyis, mint a politikai hatalom által „leuralt” politikát, amelyben maga a politikum mint deliberatív tér marginalizálódik. Mindkettő a politikai elszegényedés

állapotának nevezhető, a politikai alanyiség, mint a társadalomban élő egyének természetes vagyonának hiánya. Mindkettő megtagadja az egyéntől azt a minimális önkéntességet, amely alapja a magánszférának, a vélemény-nyilvánításnak, illetve a tájékozódásnak és a részvételnek.

Összegezés

A negatív politika, amely felöleli az apolitikát és az antipolitikát, nem a politika ellentéte, nem politikátlan-ság, hanem annak a viszonyrendszernek egy részletesebb látképe, amely maga a politika tere. Az apolitizmus általános értelemben tehát a politika antitetikus jellegét mutatja fel, egyfajta kontrasztanyagként vagy filmnegatívként, amely a politikai valóság másik oldala; ez a másik oldal is politikai valóság. Ennek megfelelően akár a különféle társadalmi alrendszerek (a tudomány, a gazdaság, a művészet stb.) politikai semleges-ségét nézzük, akár a demokrácia történetében ismert szavazói negativizmust, ezek a jelenségek csakis abban az értelemben apolitikusak, hogy egy adott politikai viszonyrendszeren belül léteznek. Az extrapolitika és a szuprapolitika mint a politikai szegénység fogalmi által, a politikánkívüliségnek – így magának az apolitizmusnak is – egy szélesebb spektruma ragadható meg.

- Adorno, Theodor – Horkheimer, Max: „Kultúripar” in *A felvilágosodás dialektikája*. Budapest: Atlantisz, 1990 (1944). 147–201.
- Agamben, Giorgio: *State of Exception*. Trans. Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Arendt, Hannah: 1990. *On Revolution*. USA: Penguin Books.
- Benhabib, Seyla: *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Sage Publications, 1996.
- Blumler, Jay G. – Coleman, Stephen: *The Internet and Democratic Citizenship. Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 2010.
- Creydt, Meinhard: „Glanz und Elend des Politisierens” in *Streifzüge*, 2019, Frühling. 7–12.
- Curtis, Kimberley F.: „Aesthetic Foundations of Democratic Politics in the Work of Hannah Arendt” in Craig Calhoun and John McGowan (eds.): *Hannah Arendt and the Meaning of Politics*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1997.
- Edelmann, Murray: *Politics as symbolic action*. Wisconsin: University of Wisconsin, Inst. For Research on Poverty, 1971.
- Fairbanks, Charles H., Jr.: in Andreas Schedler (ed.): *The end of politics?: explorations into modern antipolitics*. Hampshire: MacMillan Press, 1996. 91–114.
- Foucault, Michel: „What is Critique?” in *The Political*. ed. David Ingram. Oxford: Blackwell, 2002.
- Gerhardt, Volker: „Lebensführung und Politik. Anthropologische Elemente einer philosophischen Theorie der Politik” in Kurt Bayertz (Hrsgb.): *Politik und Ethik*. Stuttgart: Philipp Reklam jun., 1996. 9–39.
- Hay, Colin: *Why We Hate Politics*. Cambridge: Polity Press, 2007
- Hindess, Barry: „Antipolitical Motifs in Western Political Discourse” in Andreas Schedler (ed.): *The end of politics?: explorations into modern antipolitics*. Hampshire: MacMillan Press, 1996. 21–39.
- Hirshmann, Albert O.: *Exit, voice and loyalty: responses to decline in firms, organizations and states*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970.
- Huckfeldt, Robert, Johnson, Paul E., Sprague, John: *Political Disagreement. The Survival of Diverse Opinions within Communication Networks*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 212–214.
- Ingram, David: „Introduction” in: *The Political*. David Ingram (ed.): Oxford: Blackwell, 2002.
- Jaffe, Erwin A.: „Our Own Invisible Hand: Antipolitics as an American Given” in Andreas Schedler (ed.): *The end of politics?: explorations into modern antipolitics*. Hampshire: MacMillan Press, 1996. 57–90.
- Kazai, Viktor Zoltán: „A joggyakorlat értelmezésének nehézségei illiberalizmus idején. Érvek a narratív módszer mellett” in *Fundamentum*, 2018/2–3, 51–58.
- Konrad, George: *Antipolitics: an essay*. London, Melbourne, New York: Quartet Books, 1984.
- Kunczik, Michael: „Media and Democracy: Are Western Concepts of Press Freedom Applicable in New Democracies?” in Péter Bajomi-Lázár, István Hegedűs

- (eds.): *Media and Politics*. Budapest: Új Mandátum, 2001. 59–93.
- Lechner, Norbert: „Politics in Retreat: Redrawing Our Political” in: Andreas Schedler (ed.): *The end of politics?: explorations into modern antipolitics*. Hampshire: MacMillan Press, 1996. 168–184.
- Lipset, Seymour Martin: *Political man: the social bases of politics*. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press, 1988.
- Lloyd Thomas, David: *Routledge philosophy guidebook to Locke on government*. London: Routledge, 2000.
- Mach, Ernst (hrsgb.): *Veröffentlichungen des Vereins Ernst Mach. Wissenschaftliche Weltauffassung der Wiener Kreis.*, Wien: Artur Wolf Verlag, 1929.
- McNair, Brian: *An Introduction to Political Communication*. London, New York: Routledge, 2011 (1995).
- Meier, Heinrich: *Carl Schmitt, Leo Strauss und „Der Begriff des Politischen” Zu einem Dialog unter Abwesenden*. Stuttgart: Metzler, 1988.
- Michels, Robert: *Political Parties*. New York: Free Press, 1968.
- Mosse, George L.: *The Nationalization of the Masses*. New York: Scarborough, Ontario: Meridian Book, 1977. 11, 79, 102.
- Pauly, Louis: „Markets versus Politics: On Globalization, Language and Legitimacy” in Andreas Schedler (ed.): *The end of politics?: explorations into modern antipolitics*. Hampshire: MacMillan Press, 1996. 149–167.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokovai Zsolt. Budapest: Osiris Kiadó, 1997 (1971).
- Reckwitz, Andreas: *Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2019.
- Renwick, Alan: „Anti-Political or Just Anti-Communist? Varieties of Dissidence in East-Central Europe and Their Implications for the Development of Political Society” in *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 2 (2004), 286–318.
- Tamás, Gáspár Miklós: *Kommunismus nach 1989. Beiträge zu Klassentheorie, Realsozialismus, Osteuropa*. Gerold Wallner (Hrsgb., Trans.): Mandelbaum Verlag, 2015.
- Tamás, Gáspár Miklós: *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*. Ford. Teodora Dumitru, Attila Szigeti. Cluj Napoca: Editura Tact, 2014.
- Török Gábor: *A politikai napirend*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987 (1922).
- Zinn, Howard: *Engedetlenség és demokrácia. Kilenc téveszme a törvényről és a rendről*. Ford. Piróth Attila. Budapest, Bègles: Napvilág Kiadó, Théâtre le Levain, 2019 (1968, 2002).
- Zizek, Slavoj: *A kommunista kiáltvány megkésett aktualitása*. Ford. Reich Vilmos. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2019 (2018).
- Zizek, Slavoj: *Die politische Suspension des Ethischen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.

JEGYZETEK

1. Coleman és Blumler az állampolgári részvétel és érdeklődés hiányát, illetve a részvételi szándék rossz felhasználását a politikum intézményei által sokfelől közelítik meg, első sorban brit példákkal: Coleman – Blumler: 1–14; Michael Kunczik kiemeli, hogy a politika iránti érdeklődés együtt csökken a médiába vetett állampolgári bizalommal. Kunczik: 77; Reckwitz is megállapítja, hogy a nyugati demokráciákban sok éve érzékelhető a gyengülő választói aktivitás. Reckwitz: 275.
2. Weber: 78.
3. Edelman: 3, 12.
4. Konrad: 227–233.
5. Hindess: 21–39. 21., 23.
6. Schedler: 1–21. 3–4.
7. Ingram: 1.
8. McNair: 3.
9. Cass R. Sunstein megfigyeli, hogy a deliberáció alkalmas lehet az egyéni tévhitek csoportos megerősítésére is. Sunstein: 78–79.
10. Huckfeldt, Johnson, Sprague: *uo.*, 216–217. (A Robert Huckfeldt, Paul E. Johnson, John Sprague idézett részek Sz-G. M. fordításai.)
11. Huckfeldt, Johnson, Sprague: *uo.*, 216–217.
12. Hindess: *uo.*, 27.
13. Hindess: *uo.*, 28, 29, 36.
14. Gerhard: *uo.*
15. Schedler: *uo.*, 7–8.
16. Pauly: 149–167. 159–160.
17. Arendt: 29–35.
18. Zizek: 2005. 12.
19. Michels: 342–352, Hay: 156–160.
20. Benhabib itt Walter Lippmann, Hannah Arendt, John Dewey és Jürgen Habermas nevét említi, mint akik a demokratikus nyilvánosság elveszett korszakát idézik fel. Benhabib: *uo.*, 316–317.
21. Benhabib: *uo.*, 322–323.
22. Lipset: 116–121, 131–138; Reckwitz rámutat, hogy a hagyományos középosztály és a hagyományos munkásosztály gazdasági és kulturális térvészítése, amely az 1980-as években fokozatosan vette kezdetét, a kétezres évekre részben szélsőjobb felé sodródott, részben apolitikus lett. Reckwitz: *uo.*, 106, 128.
23. Arendt: 1990. 29–30.
24. Edelman: *uo.*, Foucault: 198.
25. A napirend-elméletről szóló monográfiájában Török Gábor kifejti, hogy a közvéleményt érdeklő témák olykor teljesen eltérhetnek a politika, illetve a média számára érdekesnek számító témáktól. Török: 19–75.
26. A közügyek iránt érdeklődő, de a politikai intézmények és a politikusok iránt bizalmatlan állampolgárok brit esettanulmányáról számol be Coleman – Blumler: *uo.*, 185–188.
27. Zinn: 47, 50.
28. Rawls: 429–445.
29. Smith – Zhang: 115–138, 121, 124–125, 135–137.
30. Agamben: 5.
31. Agamben: *uo.*, 1–4.
32. Agamben: *uo.*, 10.
33. Kazai: 51–58. 53.
34. Mosse a Weimari Köztársaság túlpolitizált ünnepkultúráját és annak

- előzményeit elemzi. Ennek kapcsán hívja fel a figyelmet az állami külsőségek tudatformáló hatására az adott korszakban. Mosse: 11, 79, 102.
35. Renwick: 286–318, 288–289, 288–291.
36. Tamás (2014): 24; Tamás (2015): 28–42.
37. Fairbanks: 91–114, 103–105.
38. Fairbanks: uo., 112.
39. Albert O. Hirshmann: *Exit, voice and loyalty: responses to decline. In firms, organizations and states.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970.
40. Adorno, Horckheimer: 147–201.
41. Hay: uo., 159.
42. Lechner: 168–184, 175–176, 181.
43. Creydt: 7–12: 7, 9.
44. Jaffe: uo., 63–64.

© Korényi Kinga

© Korényi Kinga

Koloh Gábor

BÚVÓISTEN

Hol nem kerestelek, édeskeserűm?
Te valósnak jobban remélt, mint hitt!
Szabadkoznék, hogy voltál már derűm,
de a mindig tűnő tőled mind messzebb vitt.

Oda, ahol fagyosságod nem kibírhatatlan,
ridegséged tapasztalata is emlék.
Mennyire akartalak, ó, leírhatatlan,
verseimet, Isten, bár elővennéd!

Hogy mondhatják, hogy nem felejtész?
Mi engedett eloldódni tőlem? Ima,
rossz, felcserélt szavakkal? Hová rejtessz
szemed elől? Mutass rá, hol a hiba!

Nem hagysz időt Isten, a befejezett munkára
és szükségtelen is bármilyen engedmény.
Elég volt. Aludjunk. Gondoltunk a halálra.
Ha meggondolom, ez is nagy eredmény.

BOGOROGYICA

Nyúzott ikonképét heverem, pedig
a város összes templomába úgy éltük
bele magunkat, hogy csak értő szemmel
figyeljük, de nehogy bevonjon, hiszen értük

nem magunk miatt voltunk ott, mégis
micsoda ikonok ezek a múzeumok meredt falán!
Vizslattam, én lator, a sárga palástost,
a megragadható önigazolást, mert azt talán

érzékeltetnem sem kell, hogy ebben
az e- és túlvilági történetben a mérce
bár egészen magas is lehet, de éppen
csak átcsúszni sem kevésbé gyötrelmes. Mégse

és mégse és mégse hevertem ki azóta
mint fél-ázsiai madonnák fél-éber hordozója,
hogy lehet bár akármily bőséges ez a semmi-egész:
hol van, ki világlík a ténytől, de legalább tudja?

HAJNALI DECEMBER

A redőny mögött, amit lassan fel is húzhatnánk,
az apró, vásznat szabdaló forma lyukakon át,
egész pontosan csak a túlsó utca házai mögött,
egy fenyő ágai között szűri be és hagyja a szobát

a kinti ébredéssel finoman párhuzamba vonva,
szabad, önálló és érett megfontolásomban bízva
a hajnalból ütemesen reggellé színesedő téli nap
és ma, pont ma nem mondok ellent, bár ez ritka

újabbán, hogy ilyenkor egészen kipihenve
csak hallgatom, hogy szaggatja fel ezt a gyorsan
pirosló-sárgálló-kékellő eget a varjak csapta
ütemes, karcos károgás. Ma végre úgy voltam

újra itthon, nem is tudom hány év után megint,
hogy nem kell igyekeznem sehová. Elég ha
a decemberi nap ütemét követem fekvésemben
és ébredésemben és sétáimban – még ha

épp az ehhez fogható hajnalok és reggelek
vonják ki énem mélyéről vastag kötéllel, erővel
a pillanatképeket, amiket agyam rögzített, hogy
jelentékenységében még sokáig bőven

átszöjje álmaimat, rossz ébredéseimet, magamat,
gyomromat emésztgessen itt rajta, tudom is meddig,
mintha eseti kézremegésem nem árulna el amúgy.
Gyanút kelt, tartózkodó légkört von körém, pedig

természetes, ha sokat akar érteni az énem
ezekből az épp elkapott reggelek apropóján
harminc év folytonos ráismerése mellett is abból,
ami úgy van, hogy nincs, de volt pár ilyen korai órán.

Werther a Magyar Néphadseregben

És most itt vagyok a Münnich Ferenc laktanyában. Ide vezényeltek huszadmagammal, egyhónapi folyamatos őrszolgálatra. Éppen őrködöm. Csikorgóan hideg januári éjszaka van. Fél órája váltottam Csombordit a lőszerraktárnál. Fent a körletben van egy gótbetűs *Werther*-kiadásom és egy német-magyar szótáram. Utóbbi segítségével kiírhatom a szövegből egy füzetlapra az ismeretlen szavakat. Úgynevezett „támlás” őrségben vagyok, vagyis nem a fűtött őrtoronyok egyikében üldögélek, hanem fel és alá sétálok a lőszerraktár előtt a friss, üde, mínusz huszonöt fokos levegőn.

Így azt is megtehetem, hogy magammal viszem és kettő vagy inkább négy rajzszöggel egy fa törzsére erősítem a füzetlapot. Így a pihenő során előzetesen kijegyzetelt szavakat, miközben járkálok az évszázados rekordot megdöntő hidegben, életre szólóan meg tudom jegyezni.

Az Én-elbeszélő 1771. május 10-én a pompás tavaszi tájról áradozik. „Midőn a nyájas völgy páráll köröttem, és a mind följebb hágó napkorong erdőm áthatolhatatlan homályának felszínén lebeg, és csak egy-egy sugarát lopja be a zöldellő szentélybe; midőn a zuhatagos patak partján a magasra nőtt fűben heverésem, és a talajhoz közel hajolva fölkelte csodálatomat ezernyi változatos növényke; midőn közel érzem szívemhez a sarjúk közötti kicsiny világok hemzsegését; midőn a férgescskék, szúnyogocskák számtalan, áttekinthetetlen alakváltozatait közel érzem a szívemhez: olyankor érzem jelenlétét a Mindenhatónak is, aki a saját képére teremtett bennünket, érzem fuvalmát a Mindenszeretőnek, aki örök gyönyörűségben lebegve hordoz és tart meg mindannyiunkat; oh, barátom!”

Egy kisregényből.

A teherautók magasságában gépolaj ömlött ki a betonra, és a hidegben megdermedt. Olyasféle állaga van, mint a kacsaszírnak. Ügyelnem kell, hogy bele ne lépjek, miközben ide-oda járkálok mellette. Ez nem könnyű, mert a betonnak éppen erre a szakaszára nem esik reflektorfény, amely viszont az előző pillanatokban elvakított, és az ismeretlen szavak lekötik erőm java részét.

Csombordit nemrég váltottam a támlánál. Szerelmes egy lányba, akit Pincur néven emleget, és aki sajnos otthon maradt Székelyudvarhelyen. Úgy-hogy ő már másfél éve nem látta Pincurt, de folyamatosan leveleznek. Azaz, pontosabban, a bevonulás óta nem leveleznek, mert sorkatonának külfölddel levelezést folytatni szigorúan tilos. Még népi demokratikus országokkal folytatott levelezés sincs megengedve. És a Székelyföld, azon belül Székelyudvarhely, a Münnich Ferenc felől nézve sajnos külföld.

Ha majd egyszer ő, Csombordi hazlátogat Odorheiu Secuiescre, neki is útlevelemmel kell majd mennie. Milyen különös érzés!

Hát még az milyen különös – mondhatni, kibírhatatlan –, hogy semmit sem tud Pincurról. Sejtelve sincs, hogyan telnek Pincur napjai, azt pedig már elképzelni sem bírja – nem is akarja – vajon az ő Pincurja boldog-e.

Egyébként biztosan boldogtalan. Nélküle, Csombordi nélkül ki van zárva, hogy boldog lehessen.

Annyit azért mégis megtudott Csombordi, hogy Pincurt felvették az egyetemre, úgyhogy most Kolozsvárott van, bentlakásban. Megüzente Csombordinak, hogy megszakad a szíve, amiért ott kellett hagynia Udvarhelyen a kistestvéreit. Legalább négy-öt kishúga és kisöccse van. Amiatt is megszakad az ő kicsinyke Pincur-szíve – üzente –, hogy Csombordinak meg őt, Pincurt kellett otthagynia Udvarhelyen. Csombordi azonban szilárdan hisz benne, hogy kettejük szerelme nem hűl ki, nem lankad, nem pihen. Jobban szeretik egymást, mint valaha.

Mert ha őt, Csombordit a távollét megerősíti szerelmében, ha ő a maga részéről komolyabban és igazabb hittel szereti Pincurt, mint amikor még együtt voltak otthon, akkor Pincur is, másfél év kényszerű távollét után, komolyabban és igazabb hittel szereti őt. Ez nyilvánvaló. Ehhez nem fér kétség.

Az Én-elbeszélő 1771. június 16-án élete egy számottevő fordulataról tudósítja a fiktív jóbarátot. „Hogy miért nem írok Neked? Még kérded, holott magad is e dolog tudói közé tartozhatnál? Találgathatod, vajh és mennyire érzem jól magamat, méghozzá – egyszóval, olyan ismeretségre tettem szert,

amely közel férközött szívemhez. Én egy – én nem is tudom. Nehezen fog menni, hogy szép sorjában elmeséljem Neked, miképpen ismerkedtem meg az egyik legszeretnivalóbb teremtéssel. Boldog vagyok, örömittasult vagyok, így tehát jó történetmesélő nem vagyok.”

Csombordi a Kertészeti Egyetemre volt felvéve, szőlész-borász szakra. Azt tervezte, hogy a diploma megszerzése után kijut – ő maga sem tudta, hogyan, de okvetlenül kijut – Japánba, ahol meghonosítja a szőlőtermesztést és a borkészítést. Elmagyarázta, hogy a Honshu-sziget déli részén és az egész Kyshu-szigeten a legkiválóbb földrajzi adottságok vannak a szőlőhöz: mérsékelt meleg éghajlat, vulkanikus lejtők ezrei. Már csak meg kell szerettetni a bort, mármint a szőlőből készült bort a japánokkal. Mert például a szilva-bort meg a rizsbort ők is szíves-örömeest megisszák.

Látva példámat, elhatározta, hogy ő is szavakat fog tanulni, megtanul japánul. Nehézséget okozott, hogy a Münnich Ferenc könyvtárában hiába keresett volna japán könyveket vagy újságokat, ahogyan japán szótár sem akadt. Ám az igazi baj az volt, hogy be kellett látnia: Pincur nélkül úgysem ragadnának meg a fejében a japán szavak. Annyit mindenesetre tudott, hogy a „Bognár” mint személynév így hangzik japán átírásban: „Bogunaru”, mert a japán nyelvben szinte csak nyílt szótagok vannak, és mert Pincur polgári neve Bognár volt, Bognár Enikő.

Alvinczi egyszer elárulta nekem, hogy Udvarhelyen csakugyan élt egy Bognár Enikő nevű lány, akinek alacsony termete miatt valóban Pinczur volt a beceneve, és még az is igaz, hogy Pincur jelenleg a Cluj-Napoca-i UBB, vagyis Universitatea Babeş-Bolyai matematika-fizika szakos hallgatója. De az már nem igaz, hogy Pinczur viszonzza Csombordi szerelmét. Valószínűleg nem is tud róla. Észre sem vette, sem Csombordit, sem az órá irányuló szenvedélyt. Ezt Csombordi csak bebeszéli magának. Sőt, Alvinczi szerint az sem igaz, hogy földije és kenyeres pajtása halálosan szerelmes Pincurba. Ebbe Csombordi csak belelovalja magát.

A diploma megszerzése után ő, Csombordi áthozza Romániából Bognár Enikőt alias Pincurt. Együtt elutaznak Japánba, megtanulják a nyelvet, és vásárolnak egy tíz-tizenöt hektáros birtokot egy kialudt vulkán déli-délkeleti lejtőjén, közvetlenül a bazaltorgonák alatt. Vagy felőle akár andezittufa és riolit is lehet a meghatározó vulkanikus kőzet, az is nagyon jó a szőlőnek. Őshonos erdélyi szőlőfajtákat fog meghonosítani Japánban: feketeleánykát, kékszilvánit, ménesi kadarkát, bakatort.

Magukkal viszik majd Pincur kisöccseit és kishúgait is, ők majd elvégzik a munkát a szőlőben és a pincében, mert persze pince is lesz majd abban a Japánban. De még palackozógép is lesz!

„Kiszálltam a társaskocsiból, és egy cselédlány, aki a kapuhoz jött, arra kért minket, várjunk egy pillanatig, Mamsell Lotte mindjárt jön. Átvágva az udvaron, beléptem a jóépítésű házba, és midőn, felérve a lépcső tetejére, benyitottam az ajtón, szemembe ötlött a legelbájolóbb színjáték, amelyet valaha is láttam. Az előszobában egy szép alakú, közepes termetű nagylány körül, aki egyszerű fehér ruhát viselt, halványpiros szalagokkal a karján és a mellén, hat kisgyerek tülekedett, tizenegy évestől két évesig. Egy fekete cipőt fogott a bal kezében, és abból darabokat vagdalt a kicsinyeinek, életkoruktól és étvágyuktól függő méretűeket, és oly kedvesen nyújtotta a részét mindegyiküknek!, és ki-ki oly mesterkéletlenül kiáltotta »köszönöm«-szavát!, miközben kis kezeit már akkor a magasba nyújtogatta, amikor még le sem volt szelve a kenyérdarab, most pedig a vacsorakenyerétől felvidulván, vagy félreszökdecselt, vagy pedig, csöndesebb jelleméhez illően, higgadtan odasétált az udvari kapuhoz, hogy szemügyre vegye az idegeneket és a kocsit, amelyben az ő Lottéjuk mindjárt útnak indul.”

Mit jelenthet az, hogy „közepes termetű”? Alighanem azt, hogy egy alacsony lányról van szó, aki azonban így is kimagaslik a tülekedő kistestvérekék közül. Arról nem szólva, hogy Werther, aki máris szerelmes belé, nem akarja alacsonynak látni, és a leírásban alig észrevehető módon korrigál.

*

Csombordi az egyik éjszakai váltás alkalmával, amikor olyan hideg volt, hogy kis híján belefagytak a szájába a szavak, odasúgta nekem: Pincur feltűnően hasonlít Koncz Zsuzsához. Például a haja pontosan úgy verdesi a derekát, mint Koncz Zsuzsának a *Ne vágj ki minden fát* című nagylemez borítóján. Még mélyebbre hatoló hasonlóság, hogy Pincurt alacsonynak hiszik a férfiak, ezért is becézik Pincurnak, holott kimagaslik közülük, ahogy Koncz Zsuzsát is alacsony termetűnek szokás hinni, holott minden koncerten a rajongói fölé magasodik.

Ő inkább azt mondaná mindkét nőalakra, hogy közepes termetű.

Alvinczi viszont abba a nem túl nagy titokba avatott be, hogy Pincur egyáltalán nem hasonlít Koncz Zsuzsához. Pincur egy magas termetű lány, ezért is becézik tréfásan Pincurnak. Csombordinál másfél fejjel magasabb, és benne volt a Dr. Petru Groza Elméleti Líceum kosárlabdás lánycsapatában. Továbbá szőke, göndör haja van, ami Koncz Zsuzsára nem kimondottan jellemző.

Ezt a fenn nem álló hasonlóságot az ő földije és kenyeres pajtása azért találta ki, mert valójában nem is Pincurba, hanem Koncz Zsuzsába szerelmes, de nem meri bevallani. Arról, ugyebár, mégsem ábrándozhat, hogy Koncz Zsuzsát magával viszi Japánba szőlőt művelni.

Egyébként a mi Csombordi kománk Pincurt alias Bognár Enikőt sem fogja elvinni Japánba, hogy erdélyi szőlőfajtákat telepítsenek a Ryukyu vulkán déli lejtőire, mert Pincurnak újabban vőlegénye van, egy végzős állatorvos-hallgató. Van a fiatalembernek rendes polgári neve is, de hívjuk inkább csak úgy, hogy Állatorvosi Lóránt. Ismerve az államhatár túloldalán divatozó „kihelyezési rendszert”, Állatorvosi Lóránt sem Japánban kap munkát a román államtól, hanem Județul Bacăuba vagy Vasluiuba, esetleg Vranceába költözik majd, ha meglesz a diplomája, ott fog malacot herélni, ott fogja kitalapozni a vemhes tehénből a borjat.

Még aznap, 1771. június 16-án azt is megtudja Werther, hogy Lotténak, akibe éppen beleszeretett, már vőlegénye van, egy Albert nevű fiatal tisztartó vagy jószágigazgató. »Ki az az Albert?« – fordultam Lottéhoz –, »ha ugyan nem vakmerőség ezt kérdenem.« Már éppen válaszolt volna, amikor szét kellett válnunk, hogy végigtáncoljuk a nagy nyolcast, és némi gondterheltséget véltem látni a homlokán, midőn egymás mellett elsuhanunk. »Miért is tagadnám Ön előtt« – mondta, midőn a sétány felé indulván, kezét nyújtá nekem –, »Albert egy derék ember, akivel úgyszólván el vagyok jegyezve.« Mármost ez nem volt újdonság előttem, hiszen a lányok útközben elmondták, mégis merőben újnak éreztem, mert eddig még nem vonatkoztattam az ő lényére, aki oly kevés pillanat alatt oly becessé vált a szememben.”

Az ismeretlen szavak kigyújtása nem haladt mindig zökkenőmentesen. Gyakran előfordult a Münnich Ferencben, hogy az elvileg pihenésre szánt órák alatt beosztottak fogolykísérőnek. A fogolykísérőt két apróság különböztette meg az általa kísért őrizetesektől. Az egyik az, amit már említettem, hogy megvolt a derékszíja és a bakancsfűzője, továbbá betárazott géppisztoly volt megfigyelhető a jobb vállán. A másik pedig az, hogy amíg az őrizetesek valamiféle értelmes tevékenységgel töltik az időt – például szenet lapátolnak, amitől még melegük is lesz –, addig a fogolykísérő toporog, fázik és unatkozik.

Egyszer, amikor négy őrizettest kísértem a tehergépkocsi-telephelyhez, ahol az egyik járműről raklapokat, azaz trepniket kellett lerakodniuk, és el-

haladtunk a kettes támla mellett, énekszót hallottam. Váltótársam, Csombordi volt az. Azt dúdolta, hogy márpedig ő nem lesz és nem lesz a király felesége. Akkor inkább elmegy és elmegy Japánba. Ő már soha vissza nem jön. Annyira önmagába fordult, hogy minket észre sem akart venni. Láttam az arcán, hogy most is Pincurra gondol, aki egyre nagyobb mértékben hasonlít Koncz Zsuzsára.

És ahogy Pincur egyre inkább hasonlított Koncz Zsuzsára, úgy Koncz Zsuzsa is hasonlítani kezdett a *Werther* bekezdéseiben színre lépő Lottéra. Ez nem kis részben azzal magyarázható, hogy nehezen boldogultam az ismeretlen szavakkal, ezért képtelen voltam Csombordi számára szöveghűen fordítani Goethe fiatalkori művét. Gyakran kényszerültem rögtönzésre, és ha egyszer valamit belekoholtam a gótbetűs könyvbe, annak viselnem kellett a következményeit.

Például 1771. július elsején *Werther* a valóságban elkíséri Lottét egy öreg lelkészhez, aki egy nála is öregebb vagy talán éppen vele egyidős, gyönyörű hársfa alatt üldögél. Később ez az öreg tiszteletes el fog hunyni, és az új lelkész felesége ki fogja vágatni a gyönyörű hársfát, ami nagy mértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy az ifjú *Werther*nek el fog menni a kedve az élettől, és végezni fog magával. De ne szaladjunk előre! Az én változatomban Lotte a lelkészlak udvarán, a hárs alatt fellépdel egy pódiumféleségre, és messzire zengő hangján énekel, miközben derékig érő, szögegyenes haját lobogtatja a szél.

Csombordi áhítatosan hallgatta a rögtönzést. Üdvözült mosollyal, suttogva kérdezte: és mit énekel?

Azt feleltem: a viruló szépségű Lotte egy elzászi népdalt énekel. Goethe a *Werther* írásakor Elzászban élt, ahol sok népdalt hallott. Például ezt. Ha ő, Lotte rózsa volna, akkor nemcsak egyszer nyílna, hanem virágba borulna minden évben négyszer. Nyílna ő a fiúnak, nyílna ő a lánynak, nyílna ő az igaz szerelemnek és az elmúlásnak is.

Jaj, de szívbemarkoló, sóhajtotta Csombordi, és könnybe lábadt a szeme. Hol az eredeti szöveg?

Mutattam a gótbetűs lapokat.

Csombordi szemrehányóan nézett rám. Hogy ő nem látja!

Pedig ott van az, mondtam könyörtelenül, csak le kell olvasni.

És valóban: Csombordi már látni vélte a dalszöveget, noha nem ismerte az ismeretlen szavak nyelvét, és nem volt képes kibetűzni a fraktúráját. Gomolygó lehelete maga volt a boldogság. Azt lehelte, hogy ez olyan szép, mintha Koncz Zsuzsa énekelné.

Mínusz huszonöt fok volt, éjszakai váltás. Az állatvilágot egy megfagyott cinege képviselte a megdermedt kenőolaj szomszédságában.

Rögtönzéseim közepette belebonyolódtam, beleavatkoztam a *Werther* cselekményébe is. Egyszer, amikor végképp nem értettem semmit a szövegből, kínomban azt találtam ki, hogy Csombordi, akarom mondani, Werther kedvéért Lotte szakít a vőlegényével, Alberttel. Azt hittem, Csombordin esett meg a szívem, pedig valójában másról volt szó. Már említettem az olvasónak, hogy fiatalkoromban írói ambíciókat dédelgettem. Észrevétlenül történt, hogy az ifjú Werthert író ifjú Goethe ifjú társszerzője lettem.

Tény azonban, hogy Csombordi csaknem a levegőbe emelkedett a boldogságtól, amikor a regénybeli szakítást elújságoltam neki. Tudtam! Tudtam! Ezt kiabálta, és ugrándozott örömeiben. Pedig ezen az éjszakán az amúgy is nehéz őrbundát ólomsúllyal húzták le a bronzpitykék, mintha megannyi levágott emberfej lett volna odadrótozva az acéllemezre emlékeztető vastag posztóhoz.

Nem sokkal később Alvinczitől megtudtam, hogy Pincur csakugyan szakított a vőlegényével. Állatorvosi Lórántot már a diploma megszerzése előtt kihelyezték végleges szakmai gyakorlatra Botoşani mellé, a szovjet határra, Pincur pedig nagyon szeretett volna hűségesen kirtartani mellette, de már csak azért sem tehette, mert Cluj-Napocához kötik egyetemi tanulmányai.

Alvinczi azzal a kajánsággal a hangjában, amellyel azt is mondogatta, hogy „a villamos kerekei alól felhangzó cinikus röhögés nem mindig őszinte” (mikor volt Székelyudvarhelyen villamos?), hozzáfűzte: Pinczur azóta is gyászolja vőlegénye elvesztését. A gyász jele a fekete szín, ezért Bognár Enikő, amióta Állatorvosi Lóránt elköltözött Botosányba, szinte kizárólag fekete bőrű fiatalemberekkel mutatkozik.

Ami annak is a tanúságtétele, hogy a baráti afrikai országokból számos vendéghallgatót fogad az Universitatea Babeş-Bolyai. Márpedig aki határon túli hazánk barátja, az értelemszerűen barátja lehet Pincurnak is, különösen akkor, ha a barátság az Állatorvosi Lóránt miatti gyászt van hivatva kifejezni.

*

Fogolykísérői teendőim észrevehetően sűrűsödtek. Az őrizeteket kora délutánonként, amikor még volt meleg víz, át kellett kísérem a kopasz rigók (elsőéves tisztifőiskolai hallgatók) fürdőjébe, ahol a négy őrizetes – ennyi foglyom volt ugyanis – kézzel kézre adott egy zöldalma illatú nyugati szappant, így tehát az arcomba csapódó langyos gőznek is nyugatról becsem-

pészett zöldalma illata volt. A fürdőből kijövet valamelyik őrizetes mindig megjegyezte: „Jobb volt, mint egy rossz baszás!”

Fürdő után pedig át kellett kísérnem őket a kopasz rigók kultúrtermébe, amely – már nem emlékszem, miféle foglalkozás, talán politikai tájékoztató miatt – három és hat óra között üresen állt. Ilyenkor frissen tisztálkodott őrizeteseim letelepedtek a kopasz rigók televíziókészüléke elé, és nézték azt a filmet, amelyet éppen sugárzott az egyes csatorna. (A kettes nem volt fogható.)

Ma délután az én őrizeteseim, akik úgy illatoznak, mint négy nem túl régen szüretelt zöldalma, egy kalandfilmet néznek, címe: *Egy kínai viszonyosságai Kínában*, főszereplő Jean-Paul Belmondo és Ursula Andress. Én is nézem a filmet velük együtt, noha nem vagyok rá különösebben kíváncsi, de nagyon nem jó fej volnék, ha fel és alá sétálgatnék a kultúrterem előtti folyosón, és a *Werther* ismeretlen szavait próbálnám bevensni.

A film, úgy veszem észre, a szokásos tákolmány. Van az elején valami hajánál fogva előrangatott kalamajka, vagy galiba vagy másféle hajcihő, aztán sok és sokféle üldözés, hol egy ázsiai nagyváros háztetőin, hol a tengerparton, hol pedig a levegőben, magasba nyúló, kopár hegyek fölött. Úgy veszem észre, Jean-Paul, aki egy életunt fiatal milliomost alakít, kirázza a kisujjából a szerepet. Partnere, Ursula nála jóval csekélyebb színészi képességekkel rendelkezik, viszont jól néz ki. Viruló szőke szépség. Ennek jóvoltából ő is érvényesülhet, ő tudniillik sztriptíztáncosnót játszik.

Ezzel magyarázható, hogy őrizeteseim ebben a pillanatban csalódottan felordítanak, és az öklükkel verik a kopasz rigóknál rendszeresített dohányzóasztalkát. Ursula ugyanis, ahelyett, hogy levetkőzne, a most pergő jelenetben felöltözik. Ahelyett, hogy egyre kevesebb ruhadarab fedné csábító testtájjait, egyre több fedi őket. Az előbb már le volt vetkőzve, de az csak egy pillanatig látszott, akkor is csak félig-meddig, most viszont a kamera hosszasan pásztázza a művésznőt, amint egyre több cuccot, göncöt és hóbelevancot aggat magára. A végén még egy rojtokkal, bojtokkal és hamis drágakövekkel dúsitott, pávatollas fejdísz is megtalálja méltó helyét.

Egyik rabom – ha jól emlékszem, Dudvás vagy Muharos – azt hörgi, hogy ez egy szőke bombázó, ő pedig egy légvédelmi tüzér, úgyhogy ő ezt a csajt mindjárt lehozza az égről. Ettől a többiek még hangosabban ordítanak. Aggódok, hogy szétverik az asztalkát, és főleg attól tartok, hogy meghallja a lármát a napostiszt. Azt hazudom, hogy egyszer már láttam ezt a filmet:

legyenek nyugodtak, Ursula negyedóra múlva teljesen le fog vetkőzni, és akkor mindene látszani fog.

Ezek után különben is következik egy nagyon, de nagyon izgi jelenet – egy autó bezuhan egy szakadékba, miközben kigyullad –, úgyhogy az én foglyaim, mire letelik a negyedóra, tökéletesen el fognak feledkezni iménti ígéretemről.

Snitt: Jean-Paul szubtrópusi tengerparton fekszik, a fövényen kinyúlva, ájultan. Talán bizony félig-meddig vízbe fulladt. Ursula – vagy most már inkább Uschi – odahajol fölé, hogy mesterséges lélegeztetést eszközöljön. Ekkor derül ki, hogy Jean-Paul csak színlelte az ájulást. Valójában csókolózni szeretne Uschival. A szőke bombázó színlelt – rosszul színlelt – szemrehányással a hangjában ilyesmit szól: „A csókot nem lopni, hanem kérni kell!”

Ettől Szerb-Töviss őrizetesnek elhomályosul a szeme. Kinyilvánítja, hogy az ifjú hölgy *meglőhetősen* érzi magát. Jót nevet saját rossz viccén. Parlagh őrizetesnek ehhez annyi hozzáfűznivalója van, hogy ő híradós, úgyhogy szívesen telepítene adó-vevő készüléket a szőke tündibüнди combjai közé.

Benyit a napostiszt, egy hadnagy. Ő is nézi a filmet. Ő is elmondja, hogy a maga részéről mit művelne a kicsikével.

Teljes az egyetértés, hiánytalan az összhang.

Ebben a pillanatban értettem meg, miért nem szenvedek a bezártságtól, noha fogolykísérőként ugyanúgy be vagyok zárva Jean-Paul és Ursula románcába, mint őrizeteseim és a napostiszt, akinek pillanatnyilag nem emlékszem a nevére.

Azért nem szenvedek tőle, azért bírom aránylag jól, mert én vagyok a szerző. Kínlódjanak helyettem hőseim, az ifjú Werther és az ifjú Csombordi. Ők azt hiszik, hogy a saját szenvedéseiktől gyötrődnek, holott az én szenvedéseimet vették magukra, és ennek még csak tudatában sincsenek. Ez Werther esetében nem túlzottan meglepő, hiszen ő két évszázaddal korábban élt nálam, akkor jött létre az ifjú Goethe képzeletében, vált kósza ötletből elmet-szett életfonalú, mégis életteli regényfigurává, akinek mind a ruhaviseletét, mind pedig öngyilkosságát utánozta számos kortárs. Na de Csombordi hová tette a szemét? Miért nem veszi észre, hogy életútja egyre inkább az én képzeletem szüleményévé válik?

Csombordi panaszkodik, hogy nem tud aludni. Akkor sem tud aludni, amikor a szabályzat értelmében felmehet a hálókörletbe, és még az is engedélyezve van, hogy végigheveredjék az emeletes ágy legfelső szintjén. Olyan-

kor fél óráig, néha egy egész óráig is békén hagyják, de arra panaszkodik, hogy most már ilyenkor sem tud elaludni.

Azaz, már nem is panaszkodik. Úgy képzelem, hogy a permanens álmatlanság okozta rendkívüli tudatállapot valamilyen, számára is érthetetlen módon eljuttatja Koncz Zsuzsa színe elé, és abban az elragadtatott, misztikus pillanatban ő, Csombordi szembesülni fog a tökéletességgel. Tapasztalja majd, hogy Koncz Zsuzsa magában foglalja Pincur személyiségét, egyszersmind azonosnak fog bizonyulni Szűz Máriával is.

Csombordit hívő katolikusnak nevelték, és fáj neki, hogy a Magyar Néphadseregben nem gyakorolhatja a vallását.

Fokozatosan azt is megértettem, hogy Csombordi álmatlansága valójában az én kialvatlanságom. Vele ellentétben, én valamennyit mindennap alszom. A kívánatos napi hat-hét óra helyett persze csak két-három órát, de az is több a semminél. Hozzászórtam, hogy szükség esetén akár tíz-tizenöt perce is elaludjak, és élvezem a mégoly kurtára szabott időszakaszocskák pihentető hatását.

Most is elaludtam, a kopasz rigók kultúrtermében, a televízió és a dohányzóasztalka előtt. Arra ébredek, hogy vége a filmnek, így tehát sohasem fogom megtudni, vajon Jean-Paul és Ursula egymáséi lettek-e. Megkérdezhethetném rabjaimtól, de ők pillanatnyilag mással vannak elfoglalva. Konkrétan azzal, hogy – miután vége lett a filmnek, és a napostiszt kiment a kultúrból –, ők, látva, hogy elaludtam, kivették a kezemből a géppisztolyt vagy ahogy mi felénk mondják, a „csúzlit”, és most rám tartják.

Hogy pontosabb legyenek, csak egyikük tartja rám, talán Muharos, vagy ha nem így hívják, akkor Dudvás, de nekem ez az egy embertársam is elég, mert olyan kézmozdulatot láttam, és olyan zörejt hallottam, mint amikor kibiztosít valaki.

És akkor mi lesz, kérdezte az én rabom, ha most ő engem fejből?

Nem lesz semmi, feleltem egy kissé álomittasan, mert nem fog fejbe-lőni, tudniillik nem adtam rá okot neki.

Ez igaz, de attól ő még fejből.

Nem lőtt fejbe, ezt mondanom sem kell talán. Még csak laposkúszásra sem kényszerített, noha igény, az lett volna rá. Mire visszakeveredtünk az őrszobáig, már ismét az én vállamat húzta le a géppisztoly. Utána viszont olyan kábulat fogott el, hogy képtelen voltam szótárzni a Werthert, így tehát a következő váltáskor nem voltak bevésnivaló szavaim.

Nem találok szavakat.

Pedig ott vannak, csak le kell olvasni őket.

Megpróbáltam kitalálni néhány ismeretlen szót, ragozással és magyar jelentéssel együtt. Nem sikerült. Képzeloerőmből erre már nem futotta.

Üres fejjel járkáltam fel és alá.

Megfordult abban az üres fejemben, hogy ledobom az őrbundát a kabátal együtt, és odafekszem a betonra a megfagyott cinege mellé. Mire kijön a váltás, ezúttal is Csombordi, már csak hosszúságban és testtömegben fogok különbözni az apró énekesmadártól.

Vagy inkább mégse a betonra. Csak semmi vízszintes! Jobb lesz behúzódni az őrbódéba, ott összegömbölyödve aludni a téli álmot, amelyből nincs felébredés.

Igen ám, de a következő gondolatom már az volt, hogy csak a regényhős fagyhat meg, a szerző nem. Ha a szerző mégis így cselekszik, akkor nem szerzőként változtat cselekvésé egy történést, amellyel kiiktatja magát a létezésből, hanem állampolgárként.

Szerettem magamat pontosan kifejezni. Az őrbódében vélhetőleg nem megfagyás következne be, hanem kihűlés. A kettő nem ugyanaz. Annyi a közös bennük, hogy a szerző kihűlni sem hűlhet ki, ez is a regényhős kiváltsága.

Jön Csombordi, hogy felváltson. Mutatom neki a gótbetűs könyvet, amelyet vakmerően kivittem az őrhelyre, hogy nézze csak: most már Werther is énekel. Olyan helyen állunk, amelyet megvilágítanak a tehergépkocsi-telephely reflektorai. Így persze az is látszik a parancsnoki épületből, hogy könyv jellegű tárgyat tartok a kezemben, de egyrészt már fel vagyok váltva, másrészt Csombordin és az üres téli égbolton kívül nem néz rám senki.

Azt mondja Csombordi, hogy ő nem tudja elolvasni, mit énekel Werther. Tényleg, mit énekel?

Ezt énekli:

*Ha Koncz Zsuzsával járhatnék egyszer,
az lenne találka az igaz szerelemmel.
Úgy vagyok ezzel, tudod:
én mindig lehetetlent akarok.*

Igazán ezt énekli?

Hát persze. Itt van, feketén-fehéren. Csak le kell olvasni.

*Reflektorfényben ott áll a kedves,
talán lehajlik egy szürke emberhez,
és akkor talán az emberek
szeretni fognak engemet.*

Igen, akkor talán szeretni fognak, suttogta áhítatosan Csombordi. Milyen jó neki... Annak a Werthernek... Amiért hisz benne... És hogy ő, Csombordi milyen szívesen cserélné Wertherrel! Bárcsak ő is hihetné, hogy egyszer majd valahol, találkozni fog vele... és végigsimíthatja derékig érő, hosszú haját... ha kell, akár a síron túl...

Aztán feltámadt benne a kétely.

Akkoriban, amikor ezt a hogyishívjákot írták, még nem is volt reflektor! Szerzői hatalmam tudatában egyszerre csak felfuvalkodottá és elbizakodottá váltam.

Már hogyan lett volna reflektor! Elvégre itt is van reflektor, a telepelyen. Ami itt megvan, az van a gótbetűs könyvben is. Vajon Csombordi honvéd arról még nem hallott, hogy az irodalom a valóságot tükrözi?

(A szerző Az ifjú Werther szenvedései című regényt a saját fordításában idézi.)

© Korényi Kinga

Janáky Marianna

VERSES INTERJÚ MAGAMMAL

1. „élet nercbundában jönni
vágni engem nyakon” Domonkos István
Erősített az, ha a múltra gondolva a jövőt vizionáltad?

*Mozdulataid közt keresgélek:
látom, amint felakasztoz a kabátot,
a komód alá rúgod a cipődről lehullott sárdarabot.
Bejössz a konyhába, átölelsz. Jó
ittthon. Mi újság?*

*Ha most kérdeznéd:
fél nyolc van. Nem történt semmi.
Ma se.
Bár a kertben csöpög a csap, a kocsiratai lejártak.
És beszűkültem, mint az érfalad.*

2. „A belső félelem megoszthatatlan.
A külső ragadós, akár a nevetés.” Szilágyi Ákos
Te hogy gondolod?

*mostanában az ágyban
összefésülöm emlékeim hajszálait.*

*kiköhögtem a múlt avarját,
remélem, senki nem látta,
kómában lila szám
mindkét sarkán folyt a slájm
mégis lépcsők vezetnek fel hozzám*

*haljon meg a te anyád is többször,
úgy könnyebb-isten,
ha van,
húsvétkor vegye karjába,
mint az én csontváz gótikus templomom.*

3. „Vágy, élet és sugár a lelkünk.
És utunk mégis koldus-út,
Jogunk van minden fényességhez,
Amit az élet adni tud.” Ady Endre
Éreztél már hasonlót?

*a halál faszától szabadultam meg. perverz volt, elaltatott,
megdugott, a tudattalan kishalálába vitt hyponatraemiával
társulva, kívülről nyalt (izzadás) belül kinyalt (lezuhanó nátrium,
kálium szint), minden nedvem övé lett, sóbálgánná mégse
változtam, nem kapott meg, de utánam sokakat elkapott. en-
gem 30 év múlva megkövethet, talán magamba engedem*

4. „A halál is társas lény. Mindig talál valakit.” JM
Számodra volt egy vágyottabb társ?

*a Magány a legnagyobb kurva
a világ minden nap megdughatja*

*a Világ a legnagyobb kurva
szinte mindenki szophatja*

*egyszer-használattak vagyunk mindannyian
Emberek, mint a gumik*

5. „Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hú vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.” Kölcsey Ferenc
Változik az ember egy komoly betegség hatására?

*hétvégére mentem haza.
anya lejött elé.
új tetoválásod van?
régén a bűnözőkön volt.
felnézett az erkélyére: koszorút fonnak a felhők.
gábor az apád is lehetett volna, ült le a kanapéra.
mi közöm hozzá? nem érdekel!,
de szavaim leperegtek róla, mint kislánykoromban
a halról a pikkelyek, amikor karácsonykor pucolta.
tudtam előre, már meg se hallgatsz, ütött az ágyra.
hagyd már abba! azonnal hazamegyek, ugrottam fel,
majd visszaültem.
anya látva, hogy maradok, folytatta:
szegeden a fogorvosnak nagyon sokat fizetett, és miattam ül-
tette be egyszerre az öt fogat. én vagyok az oka, pattogtak kö-
rülöttem szavai, mint régén a kukoricaszemek a lábosban.
ne vedd elő a telefont, kiáltott.
hányingerem van, kisegítesz a fürdőszobába?,
kérdte, de én is kérdezhettem volna.
a rendőrségtől tudom, hogy épp smst kapott,
amikor megérkezett a mentő, és már nem olvasta,
amit írtam, mondta a vécén ülve.
elég, hagyd már abba!
inkább arról beszéljünk, mi lesz vacsorára!
én rosszul vagyok, te meg!, állt fel.
nem törölöm ki a feneked!
nem is kell!
megyek aludni, hagytam ott.*

*ági anyja megint
panaszkodott.
unom.*

*hiába hívom,
küldök smst.
biztos kikapcsol-
tatta ágival
a telefont.
vagy tényleg
beteg?*

éjjél felé leizzadva ébredtem, fájt a fejem.
anyát láttam álmomban, vén férfiak testét nyalogatta,
majd Y alakú nyelvével egyiknek az orrába túrt, másiknak
a fülébe, gyorsan beléjük hatolt, fátyolos szemmel fújt egy na-
gyot, és a kiköpött szórszálakból pálcikaember lett, én.
lábujjhegyen mentem ki a konyhába.

a konyak a hűtőben van, és be ne kapsold a légkondit,
mert lehet, attól betegedtem meg, és ha rossz a gyomrom, tu-
dod, hogy... hogy csak egy kupaknyit... hozz nekem is,
és beszéljessünk végre egy kicsit! tudod te is, 2014-ben má-
sodszorra volt infarktusa.

hallottam, amit mondott anya,
vagy mégse hallottam?
nem reagált, amikor bevittem a poharat.
visszafeküdtem.

anya ritkán mesélt kislánykoromban:
„láttam, amikor nagymamád az ágyam mellé térdel, le-
gyezi magát a legyezőjével, fáradt haja kontyban, hajából két
csiga arcába hullva csápjait kidugta...”

2 óra 07

kiléptem a testemből, meseanya az ágyamnál mutogat, a
fejemenél guggol, kötél lóg a szeméből, rajta apa kapaszkodik
fölfelé, berregő bogáranyám szárnyaival csapkod,

rászáll a homlokomra, tetováló tűvel arcát arcomra varr-
ja, aztán a gépet a kezembe adja.

újra felkeltem, bementem hozzá.

anya, itt a konyak!, ráztam meg, de hiába.

bekocsonyásodott a csend a szobában.

anya! anyaa!

arcomba köhögött, ivott egy korty konyakot:

roli az első szerelmed volt, nekem meg gábor!

alig aludtam el, kávé ízű
emléknyálat szopogattam hajnalig –,
csengettek. a nap
már fölmászott a felhőpalincásra,

végre ági visz-
szahívott.

rosszul alud-
tam, forgolód-
tam.

1 óra felé küld-
tem neki megint
smst.

ok, majd én
mesélek, írtam
vissza.

nem válaszolt.

én meg az ágyból ki,
mert egyfolytában nyomta valaki a csengőt.
egy postásfiú állt az ajtóban.
nekem jött!, lökött arrább anya.
alig értem be pestre, amikor telefonált.
bevettem a gyógyszereket, megreggeliztem,
a könyv nem neked jött, azért nem mutattam meg.
a címe hogyan készülj a túlvilágra, ha érdekel!
nem érdekelt, majdnem elütöttem egy gyalogost.

pár hét múlva épp hazaértem este,
amikor egy ismeretlen szám hívott.
a kabátom üresen lógott a fogason,
tavaly vettem, divatos,
anyának is tetszett nagyon.

ő is előszobában van most.
75 éves szíve, tüdeje vízben,
egyszer majd belém úszik, és enyém lesz,
süllyedtem bele a kisváros kórházáig az ülésbe.

sokat fogyott anya a pár nap alatt.
csináltam egy fotót, begörcsölt hassal
mentem ki, várandós.

csengett a mobilom: hogy van?
megmutattad neki az ultrahangot?

aggódtam, haj-
nalban is hívtam.

nem te vetted,
én vettem a szü-
linapodra, írtam
áginak, de utána
megbántam.

Friederike Mayröcker

ez a létráskocsi, ez a zokogás, ez az utána következő 70 év,
ez a kaptató Anyámmal a falu utcáján felfelé (akkor,
D*.-ben) a kocsi keresztjével kezünkben, ó, emlékszel még
az utca okkerszínű porára (csupasz) lábamon,
a keresztre a magaslaton ahol a mezők és a rétek
míntegy tárt karokkal terültek el és mi a közeli
kőbányánál kisebb és nagyobb köveket gyűjtöttünk, ezek
a grották, Isten virágai D.-ben, *miközben a pallón bíirkák
vonultak stb.*

Valaki, 1 álom dombosodik élém, hó lehet vagy hattyú,
a mozgó primulák POMPÁJA a víz fölött / az élet misztifikálása
80 kellemes nyár, ah, emlékszel még az eperre
a (kövekkel koszorúzott) ágyásokban a nagy kertben, a
kövirózsára, a fehér liliomra, a hibiszkusz felhőjére az
illatozó lugasokban, a MADONNÁRA, akit ott láttam, *ahol a rejtett
ibolyák sarjadtak*
(de szétesnek csontjaim...)

2008. II. 6.

* A weinviertelbeli Deinzendorfban töltötte Friederike Mayröcker 11 éves koráig a nyarakat.
Kurzívval Hölderlin-idézetek vagy parafrázisok találhatók a versekben, melyek a Suhrkamp kiadónál 2009-ben megjelent *Scardanelli* c. kötetből valók.

-nak

mert annyira alárendeltem magam, naponta megyek a sziklához, ahol a rózsák nyílnak (Höld.), ez a letekintés a lejtőről, a nagy zöld lejtőről a mormogó Firenze városára, akkor, a zöld olajfákkal teli dombon álltam, vagy lenéztem az ablakból az olajfák ligetére (Hain), úgy, hogy remegett a szívem, még fiatal voltam és az ég Firenze városa fölött végtelennek tűnt, akkor, Saraval és Robertóval és kézenfogva VELE, sokáig álltunk így, elmélyülve az (inszenált) Firenze város látványába és a szerelem sok éve alatt még előttem álltak a gyász, a könnyek, a vágyódás évei; tudatlan, mit sem sejtő voltam (amikor mint 1 korai virág) Höld. gyakran árnyékodban, bölcsességedben járok, olykor bepillantok a Bécsi Erdő határának zöldjébe, de mindig felejthetetlen a barátokkal együttes pillantás a magaslatról (már el-sárgultak volt a füvek?) a kedves Firenze városára. Most már előregedtem annyi tavasz, tél, futó nyár után, és szívemet kifürkészték akkor, ott, a lugasban, (mialatt a láthatáron a lélegzetelállító ciprusok szegélye)

Kurt Neuman-nak

2008. III. 4.

Az élet huulláma. Höld., valójában a kaszás

Tübingen, a keskeny mezei úton, ösvényen poroszkáltunk, a mezei úton, balról a Neckar, úgy, ahogy folyt és áramlott századokon át, hullámai kíséretében poroszkáltunk
zöldegeskertecskéken túl, virágpompás partok mentén,
gyantával a fejemben jegyeztem fel akkor „Egy kutya árnyéka a folyóban“, pedig saját árnyékom volt, és az ösvényen időztek még a virágok,
míg a hangok félénkek, a fülemüle

Hölderlin – A FÉKTELENSÉG eleven repkénye zöldült, akkor,
R.-ben reggel a féktelenségtől lelkesen, mintegy megszállottan, reggel félig meztelenül a harmatos mezőkön át és megmondhattam neki azt, amit különben senkinek se mondhattam volna, de őt sose találtam *többé* (az elmosódott fénykép, amin keze 1 nyitott könyvet tart, csupán keze, arca nélkül) –

szagosmügeillat a kaszás erdeiben, szemem sarkában a piszkos, felázott és vihardúlt stb. ég
és mintha hangja *más erdőtől* jönne de Ő az és szemeit *sarkallja*

életképtelen lettem. De az első fehér ibolyák
ajkain / fenyők, teljesen megszenesedett kezecskék szobácskám
padlóján / eközben szívem és lábam mindegyre
remeg

2008. III. 16.

FORDÍTOTTA SCHIFF JÚLIA

© Korényi Kinga

A poliamória klasszikusa

TALÁLGATÁSOK GOETHÉRŐL A *VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK*¹
ÚJRAOLVASÁSA KÖZBEN, NÉHÁNY ALKALMI MEGJEGYZÉSSSEL
FAUSTRÓL ÉS ÖRDÖG BARÁTJÁRÓL

Földes Klára emlékének

Denn wärt ihr stets bei Einer geblieben,
Wie könnt ihr noch immer lieben?
Das ist die Kunst, das ist die Welt,
Dass eins ums anderes gefällt.

Goethe: *Modernes*, 1827

Szíved nem gyúlhat szerelemre,
Ha egyhez mindig hű maradsz!
Az a művészet s élet rendje,
Hogy hol ez tetszik, hol amaz.

(*Mai művészet*,

Tandori Dezső fordítása)

Szinopszis. Ez a kis szöveg egy vita részeként keletkezett. Barátom, akinek a véleményére sokat adok, a „komplett értelmezést” hiányolta az írásomból, az „egymásra dobált ötletek” helyett az egyes részek összefüggését kérte számon. Magamban vitázva vele megpróbáltam megfogalmazni, mit is akartam elmondani, amikor írni kezdtem Goethe regényéről, a *Vonzások és választások*ról. Mondandómat végül három pontban összegeztem: 1. A négyes kap-

csolat, bármennyit beszél is Goethe a házasságtörés vétkéről, két gyönyörű párhuzamos szerelem, amely nem állítja szembe egymással az ellentétes oldalon álló szereplőket. Charlotte nem gyűlöli meg Ottiliát, Ottilia sem tekinti ellenségének Eduard feleségét. Négyesben élnek boldogan. Ezt az idillt nem a résztvevők méltatlan volta, nem a világ értetlensége teszi lehetetlenné. Éppen az ellenkezője: a jóindulat, a tapintat. Az idill lehetősége: ez a poliamória. 2. A regény evangéliumi-erkölcsnevesítő értelmezéséhez teszem hozzá, amit a *Faust*ról gondolok. Goethe azt írja, az embert tévelygése közegette is vezeti egy felsőbb kéz. Hát nem. Faust szerződést köt az ördöggel, vagyis a saját sötét hajlamaival, és a szörnyűségek sorozatát hajtja végre. Megérdemli, hogy a pokol fenekére kerüljön, mint az az egész rémvilág, amelyben a dráma főhőse otthonra lel és meg akarja állítani az időt. Goethe látnok volt, csak sem-

mi jót nem látott maga előtt. 3. Lotte Buff egy álszent dög, aki felhúzza Werthert, és amikor Werther kis híján megerőszkolja, kidobja, majd mintegy halálos ítéletként elküldi neki a férje gondosan megtisztított pisztolyát. Szegény Werther pedig minősített módon hajtja végre a halálos ítéletet: tizenkét órán át fetreng a földön, félig kifolyt agyvelővel, amíg végre meg bír halni. Meg lehet érteni, hogy ezzel a lidércsel a tudatában, Goethe rettegett önmagától, és senkit nem bírt megkefélni, amíg a takarítónője negyvenéves korában végre, el nem kapta a farkát.

Ezt a kis híján hetvenezer karakternyi esszét, gondoltam, a mai viszonyok között sehol sem tudom megjelentetni, se nyomtatásban, se online. De láss csodát, alighogy ezt a tartalmi összefoglalót feltettem a Facebookra, két szerkesztő jelentkezett, hogy szeretnék elolvasni és közreadni az írást. Csak remélhetem: aki a rövid szinopszist elolvasta, az a hosszú dolgozatot sem fogja félbe hagyni.

Mi az a poliamória?

Meg kell magyaráznom, mi az a poliamória, mondta szárazon szigorú bírálóm a telefonban. Máskor ugyanezt komor tekintettel mondta volna

szemtől szembe, de most a vírus útját állta a személyes találkozásnak. Meg kell magyaráznom, mert ha az olvasó netán érti is, hogy a görög-latin szóösszetétel a sok/több és a szerelem szavakat tartalmazza, azt nem tudhatja, hogy manapság általában mit értenek, és te magad mit értesz rajta.

Szűk értelemben – próbálkoztam a válasszal – poliamória az, ami annak nevezi magát. Az elnevezés 1992-ben jelent meg az internetes sajtóban, 2006-ban került be az angol nyelv hatszázezer szót tartalmazó nagyszótárába (Oxford English Dictionary); jelentése: kettőnél több személy szexuális kapcsolata az érintettek tudtával és beleegyezésével. Ha minden szexuális kapcsolatot ide sorolnánk, amelynek két embernél több résztvevője van, akkor a poliamória egyidős az emberiséggel. Radikális szűkítése a fogalomnak, ha csak a *szerelmi* kapcsolatokat soroljuk ide. A kapcsolat a rabnő és az ura között, bár lehet szenvedélyes, mai fogalmaink szerint mégsem szerelem. De nem szerelem a kizárólag a szexualitásra korlátozott kapcsolat sem. Ezért a poliamóriának nem lehet a színtere sem a hárem, sem a swinger club. De nem poliamor a párhuzamos kapcsolat sem, ha az érintett személyek közül az egyik nem tud a másik kapcsolatról. Etikus többszerelműség – ez a poliamória híveinek jelszava és igénye. A valóság azonban itt

sem simul hozzá az elvhez. A poliamória hitvallása sem küszöböli ki a féltékenységet, a féltékenység pedig sokakat színlelésre készítet. A poliamória igazi híveit azonban – mondja a magyarországi poliamória egyik meghatározó személyisége – a féltékenység és a többszerelműséggel kapcsolatos többi konfliktus, nem színlelésre készíteti, hanem őszinte beszélgetésre. A színlelés az etikus többszerelműség halála. Nem tudod a poliamor életmódot fenntartani, ha nem vagy ténylegesen az.

A poliamória előzményei közé tartozik a szabad szerelem mozgalma a 19. század közepétől Európában és Észak-Amerikában. A szerelmi szabadságért folytatott harc összefonódott a feminizmussal, a nők választójogáért folytatott küzdelemmel és a munkásmozgalommal. De a poliamória nem volt ismeretlen az arisztokratikus, szabados és forradalmi 18. században sem. A kultúra nagyjai közül Schiller szenvedélyes és Goethénél sikeresebb csábító volt. 1788-ban egyszerre szeretett bele két testvérbe, a huszonegy éves Charlotte von Langefeldbe és a három évvel idősebb, már férjezett Carolinéba. Levelében, amelyben megkérte a hajadon kezét, egyúttal az idősebb testvérnek is szerelmet vallott. A nővéreket együttesen „élete angyalainak” nevezi, és arról

álmodozik, hogy szerelmük elegendő lesz örök boldogságukhoz. Végül azonban a valóság fölébe kerekedett a többszerelmű álomnak: Schiller feleségül vette Charlotte-ot, az irodalomtörténészek pedig azon tanakodnak, volt-e viszonya Schillernek a későbbi sógornőjével, aki az első életrajzot írta a korán elhunyt költőről.² Magyarország első felelős – és egyúttal az első mártír – miniszterelnöke, Batthyány Lajos ebben az egyben többet ért el, mint a német drámaíró: sógornője, Zichy Karolina, akit kora egyik legszebb asszonyának mondtak, viszonzta szerelmét, kapcsolatukból egy gyermek is származott, Károlyi Pálma. A poliamória előfutárjai között pap is volt, a svájci református Karl Barth, akit XII. Pius pápa (más források szerint VI. Pál) aquinói Szent Tamás óta a kereszténység legnagyobb teológusának nevezett. Két férfi és egy nő szerelmi kapcsolata ritkább; ennek a helyzetnek az egyik legszebb ábrázolása François Truffaut 1962-ben bemutatott, tragikusan végződő filmje, a *Jules és Jim*. De szemben a művészi ábrázolásokkal, a mai felmérések azt mutatják, hogy a hetero többszerelmű kapcsolatot nem annyira férfiak, inkább nők igénylik, és hozzák létre. A férfiak – mondják a többszerelműség női hívei – inkább a kötetlen szexben, az alkalmi félrelépésekben érdekeltek. Ez a vita azonban már nem tárgyja jelen írásnak.³

„Amit Goethe akar...”

Az olvasó joggal kérdezheti: de hogy jön ide a poliamória? Ami a *Vonzások és választások*ban történik, annak a neve a szerelmi kapcsolatok birodalmában: házasságtörés; Goethénél azonban az sem történik meg, a szereplők csak képzelik, hogy házasságtörést követnek el. Hogy poliamória? Békés, többszereplős szerelmi kapcsolat? Ugyan már.

Schiller esetében körülbelül tudjuk, mit akart a nőktől. Viharos ifjúsága lezárultával, a fiatalabb Langefeld-lány férjeként, felhagyott a szerelmi kalandokkal, csak írt, hátralévő évei számához képest elképesztően sokat. De mit akart Goethe attól a sok-sok lánytól, asszonytól, a Friderikáktól, Kätchenektől, Lottéktól, Liliktől, Minnáktól, Bettináktól, Mariannéktól, Ulrikéktől, akikbe 17 éves korától 74 éves koráig sorra beleszeretett, akikhez mélyen átélt verseket írt, de...

Hogy Schiller művei, drámái miről szólnak, azt többnyire el lehet mondani. Az *Ármány és szerelem* a hatalom aljasságáról meg a szerelme-sekről, akik holtukban is erősebbek, mint a zsarnokok. A *Wallenstein* talán arról, hogy a hatalmasok a gögjükkel, a rövidlátásukkal tönkreteszik a világot, de magukat is. A *Tell Vilmos* arról, hogy a zsarnokokat le lehet győzni.

De miről szól a *Werther*? Arról, hogy bele kell halni a szerelembe?

Miről szól *A természetes leány*? Arról, hogy van egy nagyszerű teremtés, de körülötte mindenki silány, gyáva, a jók is, és a rosszak is. Szinte semmiről se szól, talán éppen ezért annyira megrendítő. Miről szól a *Faust*?

És miről szól a *Vonzások és választások*? A regénynek a kezemben lévő német kiadása év nélküli, de vélhetően az 1920-as évek első felében jelent meg, Goethe válogatott műveinek tízrészes kiadásában, a Goldene Klassiker-Bibliothek sorozatban. A bevezető tanulmányt Karl Alt írta. Róla a Wikipediából annyit tudtam meg, hogy Rigában született 1873-ban, a német klasszicizmus korával foglalkozott, 1910-ben, Darmstadtban lett egyetemi tanár. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, csak 1920-ban tért haza Németországba. A következő években rektorhelyettes volt az erfurti tanárképző intézetben, és az említett Goethe-kiadáson dolgozott, 1939-ben halt meg. „Amit Goethe akar – írja Karl Alt a regény elé írt tanulmányában –, az sehol sem válik világosabbá, mint amikor az Eduard és Charlotte törvényes házasságában nemzett gyermeket »kettős házasságtörésből fogantnak« nevezi – csak azért, mert a házastársak bensőleg már nem tartoznak egymáshoz; a pusztán gondolatban elkövetett bűn, éppoly szigorral ítéltetik meg,

mint a tett maga.” Állítása igazolására Alt Goethére hivatkozik: az író Zaupernek írott, 1821. szeptember 7-én kelt levelében regénye igazolására Jézus szavait idézte a hegyi beszédből: „Valaki asszonyra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében” (Máté, 5:28). Stanislaus Joseph Zauper premontrai szerzetes görögöt tanított a pilseni gimnáziumban, személyesen is megismerkedett Goethével, aki visszatérő vendége volt a csehországi fürdőhelyeknek⁴). Karl Alt Eckermannnt is idézi: neki Goethe azt mondta, a *Vonzások és választások* az egyetlen olyan könyve, amelyet egy, az egész művet átható eszme jegyében írt.⁵ Alt szerint Goethének ezek a megjegyzései azt támasztják alá, hogy a regény egyik szereplőjének, Mittlernek a nézetei gyakran magának Goethének a nézetei. Mittler azt hirdeti, a házasság minden kultúra kezdete és csúcspontja, amelynek felbonthatatlannak kell lennie. Alt szerint Mittler „derék” (wacker) ember, (ahogy Svejka derék katona), de „persze otromba” (freilich täppich) figura: aligha lehet komolyan venni, hogy ő volna Goethe szócsöve. A neve beszélő név, a Vermittler (közvetítő) szóra utal, hiszen a volt evangélikus lelkész azt tekinti élethivatásának, hogy felkeressen válófélben lévő házaspárokat, és megpróbálja közvetíteni köztük. Vallási értelemben a Mittler szó megváltót

is jelent: Krisztus közvetítő az Atyaisten és az emberek között. A becsavarodott lelkész Jézus szerepében: ez égi magasságba emeli az iróniát.

De Goethének persze esze ágában sincs, hogy végleges igazságot hirdessen a házasság kérdésében – egyébként is ódzkodott a végleges igazságoktól. Otrombasága ellenére Mittler derék dolgot művel, amikor meg akarja menteni az elromlott házasságokat. Az ő ellenfele nem Goethe, hanem a libertinus gróf, aki azt hirdeti, hogy a házasságokat öt évre kellene kötni, mert egy párkapcsolat többé-kevésbé ennyi ideig tart ki. Ha a házasfelek öt év múltán is együtt akarnak maradni, ezt minden további nélkül megtehetik. Ha csak az egyik fél akarja fenntartani a házasságot, az mindent meg fog tenni, hogy társát maradásra bírja. Mindez megfelel a házasságokkal kapcsolatos mai tapasztalatoknak. Németországban 2019-ben 416 ezer házasságkötésre és 149 ezer válásra került sor. Magyarországon 1990-ben a házaspárok 27 százaléka vált el a házasságkötéstől számított öt éven belül; azóta ez a szám 18 százalékra csökkent. Az Egyesült Államokban 2011–2013 között a nők 60, a férfiak 67 százaléka értett egyet azzal, hogy helyes, ha a párok már a házasságkötés előtt együtt élnek.⁶

A fenyegető szerelem

Álljunk csak meg, nem a házasságok mai helyzetét vizsgáló szociológiát írunk, hanem egy több mint kétszáz évvel ezelőtt keletkezett regény mondanivalóját – mondanivalóit! – akarjuk kibogozni. De mielőtt erre rátérnénk, álljon itt néhány mondat a körülményekről, az emberi viszonylatokról, amelyek közepette a regény 1809-ben megjelent. 1786-ban Goethemenekülésszerűen Itáliába utazott, otthagya magas állását a szász-weimar-eisenachi hercegség kormányában, és elhagyva Charlotte von Steint, a nála hét évvel idősebb udvarhölgyet, akihez tíz éve tartó, bensőséges, de valószínűleg plátói szerelem fűzte. Kétéves utazása során itt érték Goethét az első, megrendítő erotikus élmények: erről tanúskodnak a *Római elégiák* antik formában írt darabjai, a hirtelen fellobbant érzeki szerelem Faustina iránt. (A mai olvasó számára, meglehet, visszás, hogy az elsőprő szenvedélyekhez az arany egyengeti az utat; de hát nem lehet mai normáinkat minduntalan számon kérni a hajdani korokon: „Oszlja a férfi szívében gyújtott lángokat, az meg / sose félti olasz módra nehéz aranyát.” – *Római elégiák* II. Vas István fordítása.) Alig néhány héttel a hazaérkezése után, 1788 júliusában ismerte meg Goethe Christiane Vulpiust. Talán a római élményeknek is része volt benne,

hogy az első fellángolást nyomban követte a szerelmi kapcsolat. A nemesi rangra emelt titkos tanácsos hamar közismertté vált kapcsolata a proletárlánnyal, aki ráadásul kedvelte a vidám színésztársaságot, a táncot és az italt, általános rosszállást keltett a weimari udvari társaságban. A költő Weimar kellős közepén, a Frauenplanon álló nagy házába akarta költöztetni a lányt, akinek a terhessége már jól látható volt. Ennek azonban Karl August herceg, Goethe barátja és támogatója az útját állta. A városkapun kívül biztosított házat a titkos tanácsos ágyasa számára; Goethe azonban nem akart külön élni, odaköltözött abba házába, ahol Christiane lakott. Három évig tartott ez így, ekkor azonban a herceg hálából, amiért Goethe vele tartott a franciaországi hadjáratban, neki adományozta a frauenplani házat, és ekkor már nem volt akadálya annak, hogy az asszony is odaköltözzön. A párnak öt gyereke született, közülük azonban csak a legidősebb, August élte meg a felnőttkort, négy csecsemőként elpusztult. 1806. október 14-én, amikor a közeli Jenánál Napóleon csapatai megsemmisítő vereséget mértek a porosz hadsereg-re, részegen fosztogató francia katonák törtek be Goethe házába. Ekkor Christiane eljűk ugrott, és ordítva követelte, hogy takarodjanak a házból. A francia katonák nyilván egy szót sem értettek a német üvöltö-

zésből, de az öregedő, már testes aszszony elszántsága megzavarta őket. Goethét pedig annyira fellelkesítette Christiane bátorsága, hogy öt nap múlva feleségül vette az asszonyt, akivel akkor már tizennyolc éve élt együtt.

Mielőtt azonban ünnepelni kezdenénk Goethe „demokratikus döntését”, és netán azt képzelnök, hogy a költő magáévá tette a mittleri elveket, vessünk egy pillantást a folytatásra. Néhány hónappal a házasságkötés után Goethe Jenába utazott Carl Friedrich Ernst Frommann könyvkiadóhoz, akinek háza a kor íróinak és filozófusainak kedvelt találkozóhelye volt, és ahol Goethét megkülönböztetett tisztelettel fogadták. Itt látta viszont a család nevelt lányát, aki szülei korai halála után a jénai rokonoknál nevelkedett. A költő a kislányt már gyerekkorában szívébe zárta, 1807-ben pedig, azaz ötvennyolc éves korában beleszeretett a tizennyolc éves, szépséges Wilheminába, akit a hozzá írt verseiben Minnának nevezett; a lány mintha maga is regényhős lenne, beszélő nevet viselt: Herzliebnek, azaz szívszerelemnek hívták. Szerelme ívét Goethe *Korszak* című versében írta le: „Nem kezdet, folytatás volt szenvedélyem / iránta, kit korán hordtam szívemben, / aztán fejemből józanul kivertem, / s kinek

szívéhez újra visszatértem” (Kálnoky László fordítása). A zárkózott Minna volt a mintája a *Vonzások és választások* Ottiliájának. (A nevet a magyar fordításban írott alakban használok; az eredetiben a név Ottilie.) Minna sorsa még szomorúbb, mint a fiatalon meghalt Ottiliáé. Irtózott a testi kapcsolattól, mégis férjhez ment egy nála jóval idősebb jogász professzorhoz, súlyos depresszióba süllyedt, és hosszú éveket töltött elmegyógyintézetben. Minna előképe Goethe életében a saját húga, Cornelia volt, aki éppúgy irtózott a férfiatól, mint Minna, ennek ellenére ő is férjhez ment, de második születésébe belehalt. A fentebb felsorolt nők közül Goethének senkivel sem volt beteljesült szerelmi kapcsolata. Egy részük idegenkedett az érzelmi kapcsolatoktól, mint Minna, más esetekben külső körülmények zárták ki a szerelem beteljesülését. Charlotte Buffot, azaz a *Werther* Lottét mélyen érintette Goethe-Werther szenvedélyes szerelme, de hűséges maradt jegyeséhez, majd férjéhez, Johann Christian Kestnerhez. Kurt R. Essler bécsi – később Amerikába emigrált pszichoanalitikus – Goethe-tanulmánya szerint Goethe először harminckilenc éves korában, római tartózkodása idején volt részese szexuális beteljesülésnek.⁷ Richard Friedenthal olvasmányának is lebilincselő Goethe-életrajzában kifejti: Goethe „a szerelemben mindig

valami roppant fenyegetőt látott, és minden elképzelhető úton-módon igyekezett kitérni előle” (Győrffy Miklós fordítása).⁸

Effie Briest és a cink-oxid

A világirodalom legjelentősebb és egyúttal legismertebb házasságtörési regényeinek hősei nem vétlenek a sorsukban. Felelnek azért is, hogy miképpen teszik tönkre az életét azoknak, akiket valaha szerettek. Karenin merev, unalmas bürokrata, érthető, hogy Anna ki akar törni a férje által meghatározott életkeretből. De Karenin nemcsak unalmas bürokrata, hanem egyúttal kicsinyesen aljas ember is. Megtagadja a beleegyezést a válásba, és ezzel – mélyebb szándékainak, földhöz ragadt bosszúvágyának megfelelően – tönkreteszi, végső soron halálba kergeti Annát. De Annához képest Vronszkij is súlytalan alak, valójában nem tud mit kezdeni Anna szerelmével, Anna pedig joggal érzi úgy, hogy szerelmük a végéhez közeledik, ezért választja az öngyilkosságot. Bovaryné esetében még rosszabb a helyzet. Bovary úr persze halálosan unalmas, az orvosi szakmájához is alig értő ember, minden arra predesztinálja, hogy – a franciák kedvelt kifejezésével élve – felszarvazott férj legyen. Vele szembeállítva Madame Bovaryt láthatjuk a falusi unalomból kitörni

vágyó nagyformátumú asszonynak, láthatjuk akár szabadsághősnek, aki megpróbál kiszabadulni a megunt házasság béklyójából. De nem az. Álmodozó liba, aki főúri szeretőre vágyik, ezt nem érheti el, így aztán romantikus szerelemvágya beteljesülésének képzeletben a viszonyát a két férfival, akik mind a ketten fakép-nél hagyják. És még arra sem képes ügyelni, hogy ne írjon alá egy uzso-rásznak mindenféle váltókat. Hozzá képest a falusi orvos, aki az asszony halála után mindezt megbocsájtja, és utána hal hűtlen feleségének, valóságos jellemóriás.

És ott van az *Effie Briest*, a *Választások* legközelebbi rokona, hiszen Goethe Weimarja földrajzilag sincs nagyon távol Fontane Berlinjétől. Innstetten báró nem aljas ember. Porosz főhivatalnok, élete hivatali kötelességének teljesítése. Ő is áldozat, egy tévedés áldozata. Valaha Effi édesanyjába volt szerelmes, akkor nem vehette el, azt képzeletben, ha most Effit veszi feleségül, helyrehozhatja elhibázott életét. Effi elfogadja a helyzetet, nem lázad a férje ellen, a kapcsolat közte és Crampas őrnagy között észrevétlenül szövődik, és szinte nyomtalanul múlik el. A báró véletlenül talál rá egy levélre, amelyből kiderül, hogy a feleségének viszonya volt az őrnaggyal, a báró egykori barátjával. Nem a megcsalottság fájdalma készíti

arra, hogy párbajra hívja ki az őrnagyot, kizárólag a porosz nemesség morális szabályai kötelezik. Ezeket a szabályokat az őrnagy is elfogadja, a párbajt a bűnéért kirótt halálos ítélet végrehajtásának tekinti. Effit a férje eltaszítja, a fiát elveszi tőle, az asszony megaláztatottan hal meg fiatalon, de boldogtalanul, magányosan él a férje is. Egyik házasságtörési regény sem mutatja ilyen pőrén a házasságra vonatkozó szabályoknak, a házastársi hűség áthághatatlan parancsának gyilkos értelmetlenségét.

A *Vonzások és választásokban* nincs vétkes, nem vétkes a társadalom sem. Akármit gondol is erről Mittler, akármit mond maga Goethe íródeákjainak, Riemernek, Eckermannnak, vagy akármit ír a szerzetes Zaupernek, a regényben a házasság határai fölött átsuhanó szerelem nem szégyen, nem bűn, hanem merő boldogság. „Eduard – nevezzünk így egy gazdag bárót, aki férfiévei teljében járt” – ezzel a mondattal kezdi Goethe a regényt, mintegy jelezve, hogy hősei a regényben kapják a nevüket, csak a regényben léteznek. De azért persze sok mindent megtudunk róluk. Eduard és a felesége, Charlotte már ifjúkorukban vonzódtak egymáshoz, a közelebről meg nem nevezett fejedelmi udvarban afféle álompárnak számítottak. Ennek ellenére Eduard apja kívánságára egy nála jóval idősebb, gazdag nőt vett feleségül, Eduard vagyona az

elhunyt asszony hagyatékából származik. Charlotte is szerelem nélkül ment férjhez, az ő férje is meghalt, Charlotte egy gazdag nagynéni vagyont örökölte. Charlotte-nak van egy lánya, aki egy svájci intézetben nevelkedik. Ugyanebben az intézetben nevelkedik Charlotte gyámleánya, akinek az édesanyja Charlotte fiatalon elhunyt, legkedvesebb barátjánője volt. Bár ifjúságuk óta sok év telt el, Eduard és Charlotte még mindig szeretik egymást, és már független emberként összeházasodnak. A regény azzal kezdődik, hogy Eduard levelet kap ifjúkori barátjától, akivel egykor sokat utaztak együtt. A férfi, aki a regényben csak kapitány néven szerepel, bár megtudjuk, hogy a keresztnéve Otto, nehéz helyzetbe került, segítséget kér régi barátjától. Charlotte a svájci nevelőintézetből kap levelet. Ottília a képességei alatt teljesít, s ennek részben az az oka, hogy Luciane, Charlotte tehetséges, mindenben sikeres lánya fölényeskedve, lekezelő módon viselkedik gátlásos, álmatag mostohatestvérével. Az intézet igazgatónőjének véleménye szerint jó lenne, ha Ottília legalább egy időre visszatérne otthonába. A házaspár némi vita után megegyezik, hogy a kapitány is, és Ottília is hozzájuk költözik.

A kapitány előbb érkezik meg a bárói kastélyba, a négyesből még csak

hárman vannak együtt, amikor a regény elején, az első rész negyedik fejezetében sor kerül arra beszélgetésre, amely körülírja a regényt meghatározó „eszmét”, és megmagyarázza a mű címét is.

Az eredeti cím, *Die Wahlverwandtschaften* (Választott rokonságok) azt a kémiai folyamatot jelöli, amelyet a magyar vegytani szaknyelvben cserebomlásnak neveznek. A folyamatot és elnevezését Goethe Torbern Bergman svéd kémikus latinul megjelent könyvéből ismerte: *De attractionibus electivis*; a latin kifejezés, akárcsak a német, választott vonzódást jelent. A regény magyarul először 1894-ben jelent meg *A lélekrokonság* címmel. A Vas István adta cím formálisan önkényes, tartalmilag azonban pontosan fejezi ki azt, amiről a regény szól. „Gondoljon el egy A-t, amely egy B-vel bensőségesen egyesül, és semmi móddal nem lehet tőle elválasztani; gondoljon el egy C-t, amely épp így viszonylik egy D-hez. Most hozza érintkezésbe a két párt; A D-re, C B-re veti magát, anélkül, hogy meg lehetne mondani, melyik hagyta el előbb a másikat, melyik lépett hamarabb kapcsolatba a párjával.” Eduard nyomban dekódolja a képletet. „Te Charlotte, te testesíted meg A-t, én pedig B-t, mert voltaképpen csak téled függök, téged követlek, mint A-t B. C nyilvánvalóan a kapitány, aki ezúttal némileg elvont tőled. Akkor hát méltányos, ha nem akarjuk,

hogy a bizonytalanba elillanaj, hogy egy D-ről gondoskodjunk a számodra, ez pedig kétségkívül a szeretetre méltó kis dáma, akinek közeledése elől nem szabad tovább védekezned” (170-171. oldal). Itt azonban megbicsaklik a logika. Ha C a kapitány, aki A-t, Charlotte-ot elvonta B-től, Eduardtól, akkor a még jelen nem lévő D-nek, Ottiliának B-vel kell összejönnie. Eduard azonban arra gondol, hogy a D párja C lesz, azaz a kapitány. (Eduard a szavait Charlotte-hoz intézi, mint akinek D közeledése elől nem szabad tovább elzárkózni. Eszerint mintha A és D, azaz Charlotte és Ottilia közeledése is egy lehetőség volna. Ez az opció azonban nem jelenik meg a regényben.)

A cserebomlás folyamata a természettörvények szigorúságával zajlik le. Ha cink-oxidra sósavat öntünk, cink-klorid és víz keletkezik. Amikor a házaspár otthonában megjelenik Ottilia, minden készen áll, hogy fellobbanjon a szerelem. „Kellemes, szórakoztató lány”, mondja Eduard Ottilia érkezésének másnapján a feleségének. „Szórakoztató?” – kérdezi Charlotte mosolyogva. „Hiszen még ki sem nyitotta a száját” (176. oldal). A kémiai reakciók kialakulásának mérhető időtartama van. A szerelem kibontakozásához is idő kell.

Két vonzó pár

A *Vonzások és választások* négy főszereplője négy rokonszenves, vonzó ember. Charlotte okos, tapintatos asszony, visszafogja Eduard szertelen, nagyralátó ötleteit anélkül, hogy megbántaná, lejártná a férjét. Ottiliát az idősebb barátnő kedvességével fogadja, egyre inkább rábizza a háztartás vezetését, mert látja, hogy Ottília szívesen csinálja és érzéke is van hozzá. „Tudott rendelkezni anélkül, hogy parancsolni látszott volna”, olvassuk róla a regényben. Charlotte nemcsak a nevét kapta Charlotte von Steintől; a regénybeli Charlotte is úgy irányítja Ottiliát, ahogy az udvarhölgy Charlotte nevelte Goethét harminc évvel korábban az udvari életre. A neveléshez tartozik, hogy a regénybeli Charlotte tanácsokat ad Ottiliának, hogyan öltözzön, hogyan viselkedjen. Roszszallja például, hogy Ottília olykor még férfiak helyett is lehajol, hogy felvegyen egy leejtett tárgyat. Amikor I. Károly angol király a bírái előtt állott, mondja Ottília, a „kezében tartott pálcikájának aranygombja leesett”. A király hozzá volt szokva, ha bármit leejt, mindenki töri magát, hogy felvegye. A tárgyalóteremben azonban senki sem mozdult, a királynak magának kellett lehajolnia érte. Ez a kép készítette Ottiliát, hogy akkor is lehajoljon, ha férfi ejtett el egy tárgyat. Nem érdekelte, hogy a

király zsarnoki módon uralkodott. Csak a megalázott embert látta benne, amikor a svájci intézetben Anglia történetéről tanult (179. oldal).

Az olvasó könnyen a szívébe zárja a kapitány alakját is, és egy pillanatil sem csodálkozik, hogy Charlotteval egymásba szeretnek. A németek szívesen használják a *deutsche Wertarbeit* kifejezést: ez olyan munkát jelent, amelynek eredménye kikezdetetlen minőség. Mihelyt megérkezik a báró kastélyába a kapitány, ezzel az igénnyel lát munkához. Bejárja, felméri a birtokot, térképet rajzol. „Eduard látta, amint birtokai mintegy új alkotásban, teljes pontossággal, világossággal testet öltenek a papíron. Úgy vélte, most ismeri csak meg, most birtokolja igazán azt, ami az övé” (154. oldal). (Rokonszenvet kelt az is, ahogy a kapitány a munkáról és az életről gondolkodik: „válassz el mindent, ami munka, az élettől. A munka komolyságot és szigort kíván, az élet pedig szeszélyt” (160. oldal). Goethe itt nem az *Arbeit* szót használja a munkára, hanem a *Geschäft* szót. Ez azonban nem üzletet jelent, mint a mai német köznyelvben, hanem tevékenységet, szorgoskodást, alkotást. A szeszély kifejezés helyén az eredetiben súlyosabb szó, a *Willkür*, azaz az önkény áll. A német összetett szó két része a *Wille* és a *Kür*: akarat és választás, kiválasz-

tás. A tevékenység világa „die reinsten Folge”, azaz következmény, ha tetszik, modernebb szóval: szükség-szerűség. Az életben azonban az akaratnak és a választásnak, a választás szabadságának is érvényesülnie kell, és vele szükségképpen megjelenik a következetlenség, amely „szeretetre méltó és felvidító”. Pedig a Willkür a regény megírásának idején is negatív kifejezés volt. „...dem Vaterlande gelt es gleich. / Ob Willkür drin, ob drin die Satzung herrsche?”, kérdezi Kleist megrendítő drámájában, az 1809–10-ben írt *Friedrich von Homburg hercegben* a választófejedelem; Tandori pontos fordítása szerint: „...édes mindegy a hazának: önkény / Uralkodik-e rajta vagy a törvény?” A szeszély, azaz az önkény mellett éppen a szigorú elveket valló kapitány érvel, akinek meggyőződése, hogy a megkezdett munkát nem szabad félbehagyni, s ha mégis muszáj, olyan embernek kell továbbadni, aki megbízhatóan folytatni fogja. (Egyébként a fordításban használt kapitány szó bizonytalanságot keltet. A kapitány mindenekelőtt hajókapitány, de lehet egy baráti társaság, egy futballcsapat kapitánya vagy akár egy rablóbanda főnöke is. Az eredetiben használt Hauptmann [jelentése százados] százados: a legmagasabb tiszti rendfokozat, utána a törzstisztek – a jelenlegi magyar terminológia szerint a főtisztek – következnek az őrnagytól az ezredesig.

Új állásában a kapitányt századosból őrnaggyá léptetik elő. A német szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy a lány lelkű Eduard barátja: katona.)

Eduardot Thomas Mann egyenesen gerinctelennek nevezte⁹, de ez, úgy vélem, igazságtalan. Eduard szeszélyes, indulatos, bizonytalan, teli van nagy ötletekkel, merész tervekkel, amelyekről aztán könnyen lemond. Érzelgős, gyöngé ember, aki feszült helyzetben újra meg újra sírva fakad. Manapság furcsa ezt olvasni, de a szentimentalizmus korában férfiaknak is záporozhattak a könnyei. (Persze nyilván ez is a társadalmi helyzettől függött. Egy nélkülszű parasztnak nyilván kevésbé illet sírnia, mint egy bárónak. S ha emez mégis sírt, ki törődött vele?) Eduardot önmaga fölé emeli szenvedélyes szerelme Ottilia iránt. Charlotte Charlotte von Stein, Ottilia Minna, a kapitány a weimari kormány egyik minisztere vonásait viseli. Eduard előképe maga Goethe: alakjában az író önmagát ábrázolta önkritikus önimádattal.

A *Vonzások és választásokban* a legszébb, legérzékletesebb Ottilia ábrázolása. Illetve azé a folyamaté, ahogy a gátlásos, szorongó gyereklány, akit mostohanővére ezerszer megalázott, felfedezi önnön értékeit, felfedezi magában a képességet a szerelemre, az érzéki beteljesülésre. Ottilia akármihez fog, mindent jól csinál, pontosan, szépen, derűsen. Ebben

elődjére, *Werther* Lottéjára emlékezett. Minthogy Ottiliát nem veszi körül, mint Lottét, kisebb testvéreinek a rajongása, természetének elbűvölő voltát Goethe azzal érzékelteti, hogy a valamire való, érzékeny és komoly emberek sorra a hívei lesznek. Ilyen a svájci nevelőintézetben dolgozó kisegítő tanár, aki a merev igazgatónővel ellentétben pontosan felismeri Ottilia értékeit, de ilyen mindenkélettől az építész, aki érzi, hogy művészi törekvéseit leginkább ez a lány érti meg. Ebben a mély, erőteljes érzésekkel teli kapcsolatban ugyanakkor nincs szerepe az erotikának, a szerelmi vonzalomnak. Az építész és Ottilia kapcsolata barátság, amely – Goethe tudta – férfi és nő között is létrejöhet. A szerelem mégis több ennél. Ottilia vállalja, hogy lemásolja Eduard úti jegyzeteit. Kézírása egyre inkább hasonlónak lesz Eduardéhoz. A férfi felkiált: „Szeretsz!” (...) „Ottilia. Te szeretsz! És már átölelve tartották egymást. Hogy melyikük érintette előbb a másikat, nem lehetett volna megkülönböztetni” (219. oldal). Fontos mondat: Eduard nem a hagyományos, kezdeményező férfiszerepben öleli magához Ottiliát. A kezdeményezés közös, egyenrangú. A szenvedélyes ölelés megismétlődik szerelmük utolsó, még reménytelen pillanatában: „A lány átölelte s gyöngéden szívére szorította a férfit. A remény, mint égből hulló csillag szállt el a fejük felett. Azt hitték,

azt képzelték, hogy már egymáséi; először váltottak határozott, szabad csókot” (355–356. oldal). Ez a felébredt érzékiség válik tragikussá Charlotte gyerekének halála után. „Feltárja keblét, s először mutatja meg a szabad égnek! Először szorít tiszta, eleven lényt meztelen mellére, de jaj, az már nem eleven” (357. oldal).

A négy főszereplőn kívül még egyetlen személy karakteréről érdemes szólni. A regény legellenszenvebb szereplője Luciane, Charlotte lánya, aki kitüntetésekkel hagyja el a svájci nevelőintézetet. De hiába szép, hiába sokoldalú tehetség, minden gesztusán átüt a mesterkéeltség, a sikerre vágyás, pesties szlengszóval: a *mache*. Nem kétséges, hogy Luciane alakjának a megformálásában fontos szerepet játszott Goethe személyes ellenszenve a modellje iránt.

A regény elemzői szívesen idézik a szavakat, amelyeket Goethe Eckermann-nak, öregkori mindennapjai hűséges krónikásának mondott: „Egy vessző sincs benne, amit ne éltem volna meg, de olyan sincs, amelyet úgy éltem volna meg”¹⁰. Luciane életbeli modellje Bettina Brentano, férje, Achim von Arnim után Bettina von Arnim. A rámenős fiatal nő bensőséges kapcsolatra törekedett a kor leghíresebb művészeivel, így Goethével és Beethovennel is. Bár a látványos szakításra csak 1811-ben

került sor, amikor egy összeszóal-
kozás után Bettina „megvadult véres
hurkának” nevezte Christiane Vul-
piust. Goethe már a *Vonzások* meg-
írása idején sem kedvelte Bettinát.
A költő halála után, 1835-ben Betti-
na kiadott egy levélregényt Goethe
levelezése egy gyermekkel (*Goethes
Briefwechsel mit einem Kinde*) címmel.
A kötet nagy sikert aratott, befolyá-
solta a Goethéről kialakuló képet,
bár Goethe leveleit Bettina jelzés
nélkül átalakította, kiegészítette. Az
eredeti levelek csak 1921-ben kerül-
tek elő.

A „cserebomlás” csak Eduard és
Charlotte képzeletében követke-
zik be, de a világirodalomban nem
sok erotikusabb jelenet van, mint
Eduard és Charlotte lelkükben zaj-
ló házasságtörése. „Eduard csak
Ottiliát tartotta karjában; Charlotte
lelke előtt hol közelebből, hol tá-
volabbról a kapitány lebegett, s így
fonódott össze elég csodálatosan
az, ami távol, és az, ami jelen volt,
ingerlően és gyönyörűségeen” (217.
oldal). Másnap reggel, amikor Edu-
ard felesége keblén ébred fel, úgy
érzi, „mintha a nappal sejtelmesen
pillantana be, a napsugár mintegy
büntényt világítana meg”, ellopózik
felesége mellől, a saját lakrészébe,
Charlotte pedig „különös módon”
egyedül ébred. A goethei leírásban
nyoma sincs az evangéliumban em-
lített „gonosz kívánságnak”. Char-
lotte és Eduard mindketten a sze-

relmi gyönyör teljességét élték át,
kivülről nézvést házastársi hűség-
ben, lelkükben azonban szerelmük
ölelésében. Hajnali büntudata elle-
nére Eduard egész lelkében szétárad
a szerelem. „Csak egyetlen lényt
kell igazán szeretnünk – kiáltja az-
nap este a vacsoránál –, s a többiek
akkor mind szeretetre méltónak lát-
szanak” (220. oldal).

De ha a vonzódás és a választás a
természettörvények kérlelhetetlen-
ségével következik be az emberek
életében, akkor mi alapozza meg az
evangélium szigorú erkölcsi ítéletét,
amely a 6. parancsolat értelmében
már a gondolatot, a vágyat is bűnnek
minősíti? A fentebb említett beveze-
tő tanulmányában Karl Alt a kér-
dést tágabb keretbe helyezi. A bűn
az emberi sors szükségszerű része, a
bűn egyúttal szenvedés is, amellyel
„az Ég Hatalma” sújtja az embert.
Ahogy a Hárfás panaszolja a *Wilhelm
Meister tanulói*éiben: „Életre hívsz,
csapdád megejt, / s ha vétkezünk s
nyílik a börtön, / magunkra hagysz,
kínlódni; mert / meglakol minden
bűn a földön.” (Szabó Lőrinc for-
dítása.) E tragikus helyzet ellenére,
állítja Karl Alt, félreértés volna azt
gondolni, hogy Goethe regénye a
megbocsátást hirdeti a házasságtörés
ügyében. Alt egy másik beszélgetést
idézik; ebben Goethe azt mondja Ec-
kermann-nak: „Az embert minden

ostobaság és tévelygés ellenére egy felsőbb kéz vezeti, hogy boldog célját mégis elérje.¹¹” Erre a kérdésre, úgy vélem, például a *Faust* nem ad ilyen megnyugtató választ.

A *Vonzások és választások*ban mindenestre az Eduard és Charlotte lelkiileg átélt házasságtörését követő néhány nap a történet legreményteljesebb szakasza. Eduard meggyőződött Ottilia szerelméről, ő pedig meggyőzi a lányt, hogy a kapitány és Charlotte között is kialakult a szerelem, Charlotte bele fog egyezni a válásba. Ez fontos Ottilia számára, mert tiszteli és szereti az asszonyt. Egy pillanatra úgy tetszik, semmi sem állja útját, hogy a cserebomlás nyomán a jövőben két boldog pár éljen a bárói kastélyban.

Színjáték szerelmeseknek

Nem kell találgatnunk, mi volt Goethe véleménye a kettőnél több embert magába ölelő szerelmi kapcsolatról. Pontosan megírta fiatalkori, huszonhat éves korában elkészült színművében, a *Stellában*, amelynek műfaji megjelölése: *Színjáték szerelmeseknek*. A pipogya Fernando egyszerre találkozik mindkét elhagyott szerelmével. Rémületében ismét szökne (ahogy korábban elszökött a felesége, majd pedig a szerelme közeléből), de a két nő közül a megfontoltabb, határozottabb, Cäcilie, aki

valamennyire Charlotte előképe, visszatartja. Az erfurti domban van egy sírkő, egy férfi látható rajta, mellette két szépséges asszony. Cäcilie felidézi a mondát: A 13. században élt kereszties lovag a Szentföldön fogásba esett, de a moszlim uralkodó lánya beleszeretett, együtt szöktek meg. Rómában a pápa megkeresztelte a nőt, és hozzájárult, hogy a nős lovag feleségül vegye megszabadítóját. „Isten odafönt az égben örült ennek a szeretetnek, és földi helytartója áldását adta rájuk. Boldogságuk és szerelmük így üdvözült egyetlen asztal, ágy és közös sír gyönyörében.” A bölcs szavak nyomán Fernando mindkét nőt átöleli: „Enyéim! Kedveseim! Stella (*Fernando kezét szorongatva csüng rajta*): Tiéd vagyok! Cäcilie (*Fernando kezét fogva, nyakába borulva*): Mindketten a tiéd!” (Görgey Gábor fordítása.) A két nő között, főképp az érettebb, tudatosabb Cäcilie kezdeményezésére, már a zárójelenet előtt bensőséges viszony jön létre, „Szívembe zárlak, te angyal”, mondja Stellának, és Húgocskámnak, Testvéremnek nevezi, Stella pedig meghatott hálával fogadja az idősebb nő közeledését. A *Stella* nem tartozik Goethe nagy művei közé, a Brecht által használt szóval *Lehrstück*nek, oktató darabnak lehet nevezni, Luther is így nevezte azokat a rövid párbeszédeteket, amelyekkel vallási tételeket akart megértetni a hívekkel. Goethe egész

életében, de mindenekelőtt természetesen fiatal korában újra meg újra szerelmes lett, a szerelmek kavargóknak, egymásba fonódnak, az egyiknek még koránt sincs vége, amikor a fiatalon híressé vált költő már másért rajong. De miért ne lehetne egy időben több nőt is szeretni, miért ne lehetne, hogy a nők ne vetélytársnak tekintsék egymást, hanem együtt szeressék a férfit, mint a *Stella* zárójelenetében? A rövid színmű e köré a gondolat köré épül, és cselekményénél, alakjainál fontosabb, hogy a költő ennek a helyzetnek a lehetséges, sőt vonzó, „istenes” voltát bemutassa. „Az, hogy kedveli Stellámat, számomra végtelenül értékes... Ez nem bárkinek szóló darab”, írta Goethe 1775-ben Sophie von La Roche írónőnek. A *Stellát* 1776 februárjában Hamburgban mutatták be, a darabot, mint várható volt, a házasság eszményének kétségbe vonása miatt számos támadás érte. 1805-ben Goethe Schiller tanácsára tragédiává írta át a művét: Fernando és Stella a darab végén öngyilkosságot követ el. Ez a befejezés azonban sehogy sem illik a mű hangulatához, és csak arra szolgált, hogy a darabot be lehessen mutatni a weimari színházban, amelynek Goethe volt a vezetője. Az átdolgozott változatnak nem volt sikere. „A csáló iránt az ember semmiféle részvétet nem érez”, kommentálta Fernando öngyilkosságát Charlotte von Stein.

Eduard vezeklése

A *Vonzások és választások* történetét nem a szereplők bármelyikének jellemhibája, gonosz fondorlata indítja el a tragikus végkifejlet felé, és nem is a társadalom agresszív értetlensége. Ellenkezőleg. A formálódó idillt a jóindulatú segítőkészség, a szereplők kölcsönös tapintata borítja fel.

A libertinus gróf, az újmódi, lejáratra kötött házasság szószólója észreveszi, milyen szakszerűen tervezi és irányítja a kapitány a munkákat Eduard birtokán, és udvari kapcsolatai révén a képességeihez méltó állást szerez neki; egyúttal elmondja Charlotte-nak, hogy új állásában a kapitány előnyös házasságot köthetne. Arról persze fogalma sincs, milyen fájdalmat okoz Charlotte-nak a házasságkötési terv. De racionális asszony lévén nem akarja rontani a kapitány esélyeit, ezért elfojtja magában a kapitány iránt fellobbant szerelmet. A gróf és régi barátnője, a bárónő távozása után Charlotte és a kapitány együtt szállnak be az új csónakba. Az megfeneklik. A kapitány a karjában viszi ki Charlotte-t a partra, szenvedélyesen megcsókolja, majd térdre hullva kér bocsánatot (221. oldal). Charlotte-nak ebben a pillanatban döntenie kell. Viszonzhatná a csókot, de akkor megfosztaná a kapitányt annak az előnyös házasságnak a lehetőségétől, amelynek a titkát a gróf rábízta. Ehelyett

feltárja a kapitány előtt a gróf elgondolását. A kapitány nem tudja, hogy Charlotte éppúgy szereti őt, mint ő Charlotte-ot, nem tudja, hogy Eduard el akar válni, mert beleszeretett Ottiliába, nem akarja feldúlni a barátja felhőtlennek vélt házasságát: engedelmeskedik Charlotte-nak, aki arra kéri, kövesse a gróf útmutatását, távozzon. Az asszony úgy gondolja, a kapitány elküldésével véget vet a saját érzelmi zavarának is. Csakhogy ezzel felborul a négy elem egyensúlya. B és D egyesülni akar, A ellenben elhárítja C szándékát. A készülő tragédiát semmi sem állíthatja meg. Charlotte azt akarja, Eduard is küldje el Ottiliát a háztól, Eduard azonban erre nem hajlandó, inkább maga távozik, sőt, tekintettel egy éppen kitört háborúra, katonának áll.

Megszületik Charlotte és Eduard fia: a kapitány arcvonásait és Ottilia tekintetét örökölte. „A gyerek felnyitotta szemét, nagy, fekete, átható, mély és barátságos szemét” (354. oldal). A kortársak sokszor írtak Goethe szeméről, amely barna volt, de a ráeső fényben feketének látszott, ragyogott és fénylett. Goethe érzékelhetően a saját szemét, pillantását kölcsönözte kedves hősnőjének, Ottiliának, aki továbbörökítette ezt a szempárt Eduard fiának.¹²

Goethe természettudósként ismerte kora természettudományának

eredményeit, a cserebomlás folyamatát pontosan írta le. Az átöröklésről azonban nem tudhatott semmit, az átöröklés mechanizmusát csak a 20. század közepén derítette fel a molekuláris biológia. Addig az emberiség csak azt a megfigyelést raktározta el, hogy az utódok hasonlítanak szüleikre, nagyszüleikre. Az ókori görög irodalomban közhely: ha valaki bemutatja a fiát, hozzáteszi: „Ha anyja egykor nem hazudott”. A zsidó vallás máig azt tekinti zsidónak, akinek az anyja zsidó. Rengeteg mítosz, mese, babona szól arról, hogy az újszülött örökli a szülők vétkének vagy sérelmének a jelét, az apára mért korbácsütés emlékét vagy a rácsodálkozás lenyomatát. Ennek legismertebb leírása az ószövetségi Teremtés könyvében olvasható: Jákob lehántott fágákat helyez a juhok ivóvályújába, a tarka ágakra rácsodálkozó juhok ezután tarka bárányokat ellenek: ez a csel alapozza meg Jákob gazdagságát, hiszen a Lábánnal kötött megállapodás értelmében a tarka bárányok Jákob nyájához kerülnek. De kaján rokonok még manapság is azal ugratják a jóvágású nagybácsit (és ejtik kétségbe az apát): „Na, te András bátyám, te jól megnézhetted annak idején a kismamát. Hiszen ez a gyerek jobban hasonlít rád, mint az apjára.” Hogy Goethe mennyire hitt a „lelki alapon létrejött öröklődés”ben, nem tudom. Íróként azonban szüksége volt rá, mert egyértelmű-

vé akarta tenni, hogy Charlotte és Eduard a hitvesi ágyban mindketten elkövették a házasságtörést. Ottilia szinte anyjaként szereti, gondozza Charlotte fiát, az olvasó mégis érzi, hogy ennek a helyzetnek nem lesz jó vége. Pedig egy pillanatra ismét felsejlik a boldogság lehetősége. A gróf által elgondolt házasság nem jött létre, Eduard, kitüntetésekkel ékesítve tér haza a háborúból, és rábeszéli az időközben őrnaggyá előléptetett, a kastély szomszédságába érkező kapitányt, hogy kérje meg Charlotte kezét. A gyerek felnyitja nagy, fekete szemét, arcából Ottilia tekintete néz Eduardra. „Ez a gyerek kettős házasságtörésből született – mondja Eduard – egy másik nő karjában a tiéd voltam; ...azt a vétket, azt a bűnt csak a te karodban vezekelhettek le” (355. oldal). A bűn, amelyről Eduard beszél, épp az *ellenkezője* annak, amit a Jézus szavaira hivatkozók emlegetnek. Eduard Ottiliához volt hűtlen, amikor a feleségével szeretkezett. Eduard elmegy, pedig már esteledik. Ottilia beül a kikötött csónakba, hogy átevezve a túlsó partra, hamarabb hazaérjen. Nem kell elmélyednünk a százhusz éves freudizmus tanulmányozásába, hogy érezzük, a baleset nem véletlen. Ottilia heves szívdobogással, az eszméletvesztés határán lépett be a csónakba, bal karján a gyereket tartja, bal kezében könyve, jobbában az evező. A csónak megbillen, a gyerek és a könyv a

vízbe esik. Mire Ottiliának sikerül a csecsemőt kiemelnie a vízből, a gyerek halott.

A tragédia bekövetkeztét Goethe hosszan készíti elő. Eduard ötlete, hogy a park három tavacskáját egyetlen nagy tóvá egyesítsék. A kapitány javasolja, hogy alkalmazzanak egy tábort sebészt, aki ért hozzá, hogyan kell ellátni a vízi balesetek áldozatait. Eduárd ragaszkodik hozzá, hogy Ottilia születésnapját népes kerti mulatsággal és tűzijátékkal ünnepeljék. A sokaság súlyától a frissen emelt gát omlani kezd, sokan a vízbe zuhannak, egy fiú fuldoklik. A kapitány utánaugrik, kihúzza az eszméletlen fiút, aki a chirurgus szakszerű gondoskodása nyomán magához tér. A regénybe illesztett novella két szomszédos családról szól. A környékbeli fiúk háborúsdi játszanak, a novella hőseit tekintik vezérüknek. Egy dacosan bátor kislány az ellenséges csapat élére áll, és majdnem megfutamítja a másik csapatot, de a fiú, akit a kislány majdani vőlegényének szánnak, végül legyőzi, és sáljával megkötözi a vitézül harcoló lányt. A fiú katonaiskolába megy, s amikor hazatér, a szomszéd lány már egy másik fiatalember menyasszonya. A lány ekkor jön rá, hogy mindig is gyerekkori ellenségébe volt szerelmes, és rendkívül boldog volt, amikor a fiú megkötözte. Most azon-

ban a délceg kadét nem törődik vele, a megbántott lány egy hajókirándulás alkalmával a vízbe veti magát. A fiú utánaugrik, eszméletlenül húzza a partra a lányt. Mire magához térítik, a fiú is ráébred, hogy mindig is egymást szerették. Charlotte-ot boszszantja ennek e régi történetnek a felidézése, mert ő tudja, hogy az egykori fiú a kapitány volt. Harmadjára a fuldoklást nem követi feltámadás. A tábori sebész erőfeszítései ellenére, a gyerek halott.

Ottília bűnösnek érzi magát, nem alaptalanul. Megmondja Eduardnak, sosem lesz a felesége. Charlotte a történetek után beleegyezne a válásba, de Ottília őt is megfenyegeti, ha elválik Eduardtól, a tóba ugorva követ el öngyilkosságot. Végül így is halálra ítéli magát: nem vesz magához táplálékot, éhen hal. Nem sokkal később meghal Eduard is, Charlotte rendelkezése szerint egymás mellett temetik el őket a templomban, amelynek kifestésében Ottília is részt vett. „Milyen boldogító pillanat lesz, ha majd együtt újra felébrednek” (391. oldal) – ezzel a mondatral ér véget a regény. Ottília sírja zarándokhellyé válik. De vajon a vezeklő szentet látjuk-e, vagy inkább a szerelme, akinek boldogsága házasságtörő szerelme mellett a halált is túléli?

A térképen és a kalendáriumban nem található

A *Vonzások és választások* tere és ideje kívül van a térképen megtalálható, a történelemkönyvben nyomon követhető világon. Regényét Goethe szokásos félbehagyó-újrakezdő munkastílusához képest rövid idő alatt, 1808–1809-ben írta meg, 1809 októberében már meg is jelent. 1806. október 14-én a jeni csatában Napóleon csapatai fölényes győzelmet arattak a porosz-szász csapatok felett, a veszteség német oldalon húszezer, a francia oldalon hétezer katona. Két évvel később, az erfurti kongresszus alkalmából Napóleon, a német szellemi élet más hírességeivel együtt Goethét is meghívta, a *Wertherről* beszélgetett vele, majd a Becsületrend lovagkeresztjével tüntette ki. A korszak legsúlyosabb háborúja Goethe közvetlen közelében zajlott, de a költő részese volt a háborús Európa politikai életének is. Ennek ellenére, amikor Eduard otthagyja otthonát, hogy ne találkozzon Ottiliával, és katonának áll, a háború, amelyben kitünteti magát, inkább két német törpe fejedelemség valahol a távolban zajló háborújának tetszik. Azt is csak találgatni lehet, merre van a báró birtoka, amelynek a kapitány elkészíti a részletes térképét. A regény elemzői szinte kötelezően idézik, „a kapitány, sok év óta

először, elfelejtette másodpercnyi pontosságú zsebóráját felhúzni”. Vagyis aki belép a regény világába, annak a számára megszűnik a regényen kívüli idő.

George Duroy, Maupassant ügyesen helyezkedő Szépfűja ezerszám szaladgált a 19. század végének Párizsában, még a neve is a lehető legáltalagosabb volt, de szaladgálhatott bármikor a világ bármely városában. Don Juan vagy Don Giovanni ellenben fizikai valójában nem létezhetett sehol, akármennyi hiteles emberi vonással ruházta is fel Mozart zenéje. Valós létezését valószínűtlenné teszi a regiszter-ária tréfás-mesés számai is (Spanyolhonban ezerhárom), de a zárójelenet, amelyben a fenegyerek meghívására a meggyilkolt Kormányzó kőszobra megjelenik a gyilkos vacsoráján, és személyesen hurcolja a pokolba a házigazdát, az elcsábított, becsapott nők nagy bánatára, nyilvánvalóan kizárja, hogy a történetet az ismert világ részének tekintsük. Ez a helyzet a *Vonzások és választások* történetével is: Goethe regénye néhány évtizeddel korábban keletkezett, minthogy a realizmus a világirodalom kötelező kánonja lett volna, még a klasszicizmus korszakában született, akár Mozart operája. Thomas Mann idézi a zeneszerző és karmester Carl Friedrich Zelter, Goethe barátja levelét: „Vannak Haydn-

nak bizonyos szimfóniái, melyek könnyedén laza, engedékeny sodrásukkal véremet kellemesen pezsdítik. Ez történik velem, amikor az ön regényeit olvasom, s így történt ma is, ahogy a *Vonzások és választásokat* olvastam. A világ dolgaival és a benne alkalmazott és irányított figurákkal játszott merész, rejtelmes játék önnek sosem sikerülhet rosszul, még ha keresztezi is, ami helyet kér vagy helyet készít magának benne. Ehhez aztán simulékonyan alkalmazkodik egy olyan *írasmód*, amely mint a víz tiszta eleme, arra való, hogy fürge lakói összevissza úszkáljanak benne, felvillanva vagy elhomályosulva ide-oda cikázzanak anélkül, hogy eltévednének vagy elvesznének.” Ezzel a „hálás és megnyerő” muzikusi jellemzéssel egészíti ki Mann a maga kulcsmondatát a regény alakjairól, melyek „életközeli és egyénileg meggyőzők, de egyidejűleg szimbólumok is, egy nívós elméleti játék egyenletesen csoportosított és egymással szemben mozgatott sakkfigurái”.¹³ Realista regényben ezt a négyfős szerelmet aligha lehetne megírni.

A természet érzelmes legyőzése

A báró birtokán kialakított „kertbirodalom” mintája vélhetően az Anhalt-Dessau-i herceg romanti-

kus parkja volt, amelyet Goethe jól ismert. (A park az Elba partján, a 18. századinál jóval nagyobb területen ma is létezik, az UNESCO világörökség része.) A parkban van az a régi temető is, amelyet a regényben Charlotte rendez újjá; valójában a temető tervezője Daniel Engelhard építész volt, aki itáliai útjáról hazatérve 1808-1809 őszén és telén Weimarban tartózkodott, és a Goethe-regény építésének a modellje lehetett.

A regény elején Eduard a birtokán járkálva egy keskeny, meredek ösvényen fölkapaszkodik a mohás gerendakunyhóhoz, amely neki is meg Charlotténak is kedves pihenőhelye. A kapitány javaslatokat tesz a táj rendezésére. A keskeny, meredek ösvényen az egyik sziklasarkot le kell törötni, az így nyert kövekkel fel kell tölteni azokat a helyeket, ahol az út túlságosan keskennyé válik, akkor a meredek ösvény helyén kényelmes sétaút vezet majd a csúcsra. Aztán elhatározzák, hogy egy új házat is építtetnek, holott a tágas kastély elegendő helyet biztosít a birtok gazdáira, a vendégeik és a személyzet számára. De az új házra is szükség van, mert onnan nyílik a legszebb kilátás a malomra, a dombokra és a síkságra; a ház helyét Otilia választja ki. A kisebb tavakat, mint láttuk, Eduard elgondolása szerint egyesítik

egyetlen nagy tóvá. Mindez persze sok pénzbe kerül, Eduard eladja a birtoka egy részét, hogy ebből a bevételből finanszírozza az építkezéseket.

Goethe regényét olvasva a 19. századi orosz irodalom jellegzetes hősei, a „felesleges emberek” jutottak az eszembe. A felesleges emberek Anyegintől a Csehov-hősökig nemesi származású értelmiségiek, akiknek van annyi vagyonuk, hogy ne kényszerüljenek munkára, de nagyralátó terveik sorra zátonyra futnak. A sikertelen hősök közül leginkább Oblomov alakja vált jelképpé, élete egyszerre paródia és tragédia. Feladatait napról-napra halogatja, birtoka tönkremegy, napjai csúcspontja a bőséges ebéd és a délutáni alvás. Alakjának ellenpontja a regényben a német nemzetiségű Stolz (a neve büszkét jelent), aki megpróbálja a barátját kirángatni a semmittevésből: kezébe veszi a birtok ügyeit, rábeszéli Oblomovot, hogy utazzanak együtt külföldre, de Oblomov ezt is halogatja, végül szegényen, elfelejtve hal meg.

A *Vonzások és választások* hősei persze serény német emberek. Az olvasó mégis elgondolkodik: vajon serénykedésük nem olyan tétlenség-e, mint az orosz felesleges emberek semmittevése? Vajon van-e értelme, hogy egy keskeny hegyi gyalogösvényt szélesebb úttá bővítsenek; hiszen a hegyi ösvény hegymászásra való, nem laza sétálgatásra. Van-e

értelme a szép kilátás kedvéért házat építeni, holott a táj szépségében szabad ég alatt is lehet gyönyörködni? A kisebb tavak összekapcsolása pedig tragédiába forduló események kezdete.

A Bajor Erdőgazdasági Intézet felmérése szerint az 1960-as, 70-es években az emberek még sokkal nagyobb mértékben igényelték a „bútorozott” erdőket: szerették, ha az erdei utak mentén padok, asztalok várják őket. 2003-ra ez az igény erősen csökkent: a 600 megkérdezett túlnyomó többsége nem akart több padot, asztalt. Az asztalok körül összegyűlnek az emberek, márpedig az erdei kirándulás lényege, hogy a családoknak nem kell idegen emberekkel együtt lenni.¹⁴

De vajon mi volt Goethe véleménye a természet átalakításáról, az erdő parkosításáról, a vizeket szabályozó gátakról és csatornákról? A műveiben felvetődő erkölcsi kérdésekre maguk a művek egyszerre adnak pozitív és negatív választ. A kapitány a parkrendezéssel gyönyörű munkát végez, Ottilia a felépítendő ház számára a lehető legjobb helyet választja ki, csak az a kérdés, mire való az egész. Ráadásul a partrendezés során kialakított tóhoz baljós jelek kötődnek, és végül a tó lesz a tragédia helyszíne és okozója. Mint ha egy 20. századi környezetvédő ki-

áltana megálljt: a természet dolgába nem lehet pusztán racionális érvek alapján a hosszú távú folyamatok megismerése nélkül beleavatkozni. Ezek a kérdések már Goethe idejében is léteztek.

Megjegyzések a *Faustról*: Isten munkaeszköze

A fejlett országokban már a 18. században tervezték a folyók szabályozását. Persze védőgát-építés, csatornaásás régebben is volt, de a növekvő technikai lehetőségek egyre hatékonyabb beavatkozást tettek lehetővé. A felvilágosodás haladás-hite korlátlanul képzelte az ember javát szolgáló természetátalakítást. A Vörös-tenger és a Földközi-tenger összekapcsolásának már az ókorban is létezett terve megvalósítható közelségbe került, már alakult a Rajnát a Dunával összekötő csatorna terve, a Panama-csatorna terve. Goethe, mint sokan mások, az emberiség felvirágzását remélték ezektől.

Megállapodásuk értelmében Faust akkor lesz az ördögé, ha a doktor úgy érzi, az adott pillanatot nem akarja elhagyni. Márton László új fordításában: „Azt mondhatnám a Pillanatnak: / Oly szép vagy! Maradj hát velem!” Ez a perc a második rész ötödik felvonásában következik el, amikor Faust vezetésével a szabad nép lecsapolja a ragályt terjesztő mocsarat,

és birtoka védelmére gátat emel a fenyegető tengerár ellen. Faust tehát nem a mozdulatlan pillanatot akarja megőrizni, hanem az állandó küzdelmet a jóért. A Faustnak ezt a *progresszív* értelmezését Lukács György így fogalmazta meg: „A szabadság alapján embertársaival közösen harcolni e nagy célok érdekében.” A kötet tanulmányai az 1930-as években íródtak Moszkvában, magyar kiadásuk 1946-ban jelent meg. A fejlődés eljelentmondásai a kapitalista társadalmon belül nem oldhatók fel – írja Lukács.¹⁵

A Katona József Színház Schilling Árpád rendezte Faust-előadásán Máté Gábor lárvaarccal adja elő Faust búcsúmonológját. Mintha magát Visinszkijt hallanánk, amint a legsúlyosabb büntetést követeli „a nép ellenségeire”, a nagy moszkvai perek vádlottjaira, akik maguk is beismerték, hogy tönkre akarták tenni a Szovjetuniót, a szabadság honát, ahol az emberek összefogva építik a sztálini szocializmust. Ezt a szöveget a 20. század második felében már nem lehet úgy elmondani, hogy a nézőnek ne jutnának eszébe a Gulag kényszermunka-táborai, hogy ne jutna eszébe például a Balti–Fehértengeri csatorna, ahol 1931 és 1933 között legalább százezer, ha nem jóval több kényszermunkás ásta az árkot, és jó harmaduk ott is maradt a mun-

kagödrökben. Faustnak tudnia kell, hogy áztatja önmagát, amikor elégedetten figyeli a csatornaásást: „Ily nyüzsgést figyelnék szívesen / Szabad földön szabad népem legyen,” és kimondja a Mefisztóval – Márton László a Goethe használta névalakkal nevezi meg a kísértő szellemet, tehát a Mephistophelesszel – kötött szerződés döntő szavait a maradásra felszólított szép pillanatról. A színház küldetése, hogy a nézőtéren a néző úgy érezze, ami a színpadon zajlik, róla és neki szól, akkor is, ha a művet kétszáz vagy háromezer évvel ezelőtt írták. A *Faust* esetében azonban másról van szó, mint a klasszikus művek mondhatni kötelező aktualizálásáról. A hagyományos német iskolában úgy tanították, hogy Mefisztó Isten munkaeszköze (*Werkzeug Gottes*), amelynek segítségével az Úr hűséges szolgáját tévelygéseken és tévutakon át, az igaz útra vezeti. Az én tanulóéveim idején azt tanították, Faust megismeri és átéli a történelem és az emberi élet súlyos ellentmondásait, de végül a közösségben, a közösségért végzett erőfeszítésben megtalálja az élet értelmét.

Nem kell a Faustot aktualizálni, hogy világos legyen, mind az istenhithez visszataláló, mind a közösség, a haladás hitében otthonra találó Faust-kép hamis. Ehhez elég, ha a mű szövegét, Goethe szavait olvassuk. A csatornaásást, a gátépítést elrendelő Faust Mephistophelest felügyelőnek

nevezi. A felügyelő, az Aufseher nem holmi építésvezető, hanem olyan ember, akinek személyi hatalma van a felügyelete alá tartozók felett. Ezt fejezi ki Faust utasítása is: „Toborozz munkást seregestől, / Szigorral, élvezetekkel lelkesítsd föl! / Hajtod, csábítod, fizeted! / Hírt és jelentést napról napra várok.” Ez volna a föld, ahol az emberek nem kényelmes biztonságban, de tevékeny szabadságban (tätig-frei) lakozhatnak?

Ne felejtsük el azt sem, hogy Faust ezt az autonóm parti sávot a császártól kapta jutalmul. Jutalmul, mert segítette a császárnak, hogy legyőzze az ellencsászárt. A győzelmet persze Mephistopheles vívja ki, pokoli trükkök és pokolbéli szörnyek segítségével, akik a háború brutalitását és aljasságát jelképezik. Lukács György helyesli, hogy Faust semmiféle megbánást nem érez Philemon és Baucis pusztulása miatt.¹⁶ Pedig érezhetne, mert tisztában van vele, hogy az öreg házaspár tanyáját nem a gátépítés kedvéért akarja megszerezni, hanem mert nem bírja lenyelni, hogy valakik ellenállnak az akaratának. Vegye rá az öregeket egy előnyös cserére, utasítja Mephistophelest. Azok azonban továbbra is ellenállnak. A pokoli fickók erre rájuk gyűjtják a házukat. Tudják, hogy Faust haragjától nem kell komolyan tartaniuk. Nem azért, mert Faust felismerte, hogy a haladás áldozatokkal jár. Hanem azért, mert szeszélyei, mert a

hatalma bizonyítékai fontosabbak számára, mint a tisztesség. Mint az emberek élete.

Végül vessünk egy pillantást a Faust leginkább közismert részére, Margit – Márton Lászlónál Margaréta – történetére. Az ismét fiatalemberré változott Faustnak megtetszik a virágzó szépségű, még szinte gyereklány Margaréta, akit vallásos anyja szigorúan nevel, és óv minden kísértéstől. A csábításban része van annak, hogy a megfiatalodott Faust jóképű férfi, aki úri kisasszonynak tekinti az egyszerű lányt. De a csábításhoz tartozik az is, hogy Faust ékszerekkel halmozza el, amelyeket Mephistopheles szállít neki. Faust közeledése az ajándékokkal felébreszti a lányban a szexualitást. Vállalja, hogy altatót csepegtet anyja poharába, hogy egy éjszakát együtt tölthessen szerelmével. Csakhogy az ital, amelyet ördögi segítőtársa Faust kezébe ad, nem altató, hanem méreg: Margaréta így meggyilkolja édesanyját. A lány teherbe esik, az újszülöttet vízbe fojtja. Bátyja, aki katona, bosszút akar állni húga megrontásáért, párbajra hívja ki Faustot, de Mephistopheles megbénítja a férfi kardot tartó kezét, s Faust szúrja le ellenfelét. Margaréta beleőrül a tragédiák sorába, amelyeknek részben okozója volt, nem hajlandó Faust segítségével megszökni a bör-

tönből, amire a gyerekgyilkosságért ítéltetett (Goethe a weimari államtanács tagjaként egy hasonló csecsemőgyilkossági ügyben a kegyelem megtagadása mellett foglalt állást) meg a többiért, amit Faust ördögbarátja segítségével tett, s amit egy tisztességgel eljáró mai bíróság is a legsúlyosabb büntetéssel sújtana. Emlékezzünk vissza, hogy az orosz bíróság Tolsztoj *Feltámadás* című regényében azért, amit Margaréta is elkövetett, tudniillik, hogy altatónak vélt mérget szórt áldozata poharába, Jekatyerina Maszlovát négyévi kényszermunkára ítéli. Faustot ezzel szemben mindazok után, amit Mephistopheles segítségével művelt a Margaréta-ügytől kezdve a császári tanácsadóként kieszelt gazdasági és háborús bűncselekményeken át Philemon és Baucis meggyilkolásáig, továbbá az önkényuralom bevetéséig a hűbérbirtokként elnyert tengerparti tartományban, az égi hatalmak kiragadják Mephistopheles keze közül. Thomas Mann *Faustus*-regényében ördögünk szóvá is teszi, hogy őt vádolják szerződészegéssel, holott ő az utolsó pontocskáig megtartja minden ígéretét. „Ez – így Mefisztó –, mondhatnám üzleti alapelvem, olyanformán, mint ahogy a zsidók a legmegbízhatóbb kereskedők, és ha már csalásra került a sor, akkor köztudomású, hogy én, a becsületes, igaz voltam az, akinek túljártak az eszén...”¹⁷ Ha Mephistopheles Isten

munkaeszköze, akkor elmondhatjuk, hogy eszköze segítségével az Úrnak sikerült a jóra törekvő szolgájából gátlástalan gyilkost faragnia. Ha Faust az emberi haladás ügyét képviseli, amelynek érdekében kegyetlen cselekedeteket is vállalnia kell, akkor elmondható, hogy a haladás diadala az önkény és a hazugság birodalmát hozza létre. Történelmi tapasztalataink alapján ez az állítás igaz lehet, de ha ez így van, akkor ebben Isten is bűnrészes.

A Műút című folyóirat 2017. 064-es számában terjedelmes interjút közölt David E. Wellbery professzor amerikai Goethe-kutatóval és Márton Lászlóval, a teljes Faust fordítójával; az interjút Kelemen Pál és Tóth-Czifra Júlia készítette. Márton László szerint „a *Faust* valóságos hidrogénbomba.” A költőfejedelmet meglepő dolog hidrogénbombához hasonlítani. Hogy az atombomba milyen, arról alkothattunk némi fogalmat a hirosimai, de akár a csernobili képek alapján. De a hidrogénbombát élesben, hál’ Istennek, még sosem próbálták ki, csak annyit tudunk róla, hogy éles villanást látunk, mielőtt megvakulunk tőle. „Különösen a második rész – folytatja Márton László – mind az elméleti horderő, mind a tudományos kapacitás, mind pedig a dramaturgiai potenciál tekintetében. A művet jóslatként, azaz

baljóslatként is felfoghatjuk...” Valami ilyesmit akartam én is elmondani, sokkal több szóval, de kisebb láttató erővel. A bombás mondat a szerkesztőknek is megtetszhetett, Márton László erőteljes kijelentése lett a kettős interjú címe.¹⁸

Megjegyzések a *Faustról*: Rudolf Steiner

Wellbery professzor egy megjegyzésére, személyes okból meglepetten kaptam fel a fejem. „Számomra – mondja a professzor – sokkal fontosabbnak és nagyobb hatásúnak tűnik a befogadástörténet egy ettől eltérő csapása. Ezen haladva Goethe közvetlenebb módon jut el a világhoz. Ez pedig Rudolf Steiner és a Waldorf-iskola. Waldorf-iskola mindenhol van, és minden (úgy mond hívó) waldorfianus tudja, hogy Rudolf Steiner Goethétől kölcsönözte az eszméit.” 1957-től egy ideig Földes Kláránál – tanítványai számára Klári néninél – tanultam angolul és németül. Klári néni nem volt képzett nyelvtanár, de erre akkoriban nem is volt igény. Otthonukban, egy igen jómódú polgári családnál angol és francia nevelőnők váltották egymást, németül a gyerekek már kicsi korukban a szüleiktől megtanultak, sőt Klári néni a tót cselédlány jóvoltából szlovákul is tudott. A nyelvtanulás esetemben nem volt nagyon

hatékony, de rengeteget beszélgettünk, egyebek közt Goethéről, arról, hogyan kell viselkedni az életben, hogyan kell Bachot hallgatni, és hogyan osontak randevúra a házasságtörő úrinők a 20. század első harmadában. Lassanként kiderült, hogy Klári néni antropozófus, Rudolf Steiner odaadó híve. Engem is megpróbált beavatni az antropozófiába. A körhöz tartozás bizalmas dolog volt, hiszen nem kellett hozzá sok, hogy az efféle összejövetelek államellenes szervezkedésnek minősüljenek. Török Sándor neve korábban az egyik kedvenc gyerekkönyvem, a *Kököjszi és Bobojsza* szerzőjét jelentette. 1960 táján megtudtam, hogy az író a hazai antropozófusok vezetője. Írógéppel sokszorosított füzeteket kaptam, Steiner írásainak fordítását, művei kivonatát tartalmazták. Ezek akkor, ebben a körben úgy jártak kézről kézre, mint tizenöt évvel később egy másik, szélesebb körben a politikai szamizdatok. Az antropozófussá nevelésem nem sikerült, valószínűleg túlságosan materialista voltam hozzá, és akkoriban még hittem benne, hogy a világon a politika szférájában kellene változtatni. De azért a Steiner-művekből készült zanzákat érdekeseeknek találtam. Kevés dologra emlékszem belőlük, persze most már olvashatnám bőségesen, hiszen számos könyve megjelent magyarul is. De megmaradt bennem egy fontos megjegyzése. Ha az antik görög hő-

sők valamilyen válságba kerülnek, elindul egy isten az Olümposzról, Hermész vagy Pallasz Athéné pásztor vagy más földi ember képében odalép a bajba jutott hőshöz, és segít neki kikeveredni. Amikor Hamletnek kell eldöntenie, elhiggye-e, hogy a király, Claudius valóban gyilkos trónbitorló, semmiféle földöntúli hatalom nem siet a segítségére, neki magának kell megbizonyosodnia arról, hogy a királyt vádoló szellem igazat mondott. Amikor a meghasonlott, a tudományában csalódott Faust töpreng azon, hogyan folytassa az életét, pudli képében az ördög szegődik mellé. Idáig Steiner – a többi az olvasóra, a nézőre van bízva. De ha nem hajtjuk a fejünket abba az igába, hogy Faust drámájának, az emberiség drámájának pozitív befejezést kell nyernie, akkor be kell látnunk, hogy Mefisztó szörnyű bűnökbe kalauzolta Faustot, és Faust sorra elkövette azokat a bűnöket, amelyet az ördög lehetővé tett számára. Ha ezt összevetjük az elmúlt kétszáz év történelmével, akkor azt kell gondolnunk, hogy Goethe látnok volt, az európai kultúra talán legnagyobb látnokja.

Az ifjú Werther kínhalála

Die Leiden des jungen Werther (Az ifjú Werther szenvedése, Szabó Lőrinc fordításában: *Werther szerelme és*

halála) úgy él a tudatunkban, mint a világirodalom egyik legszebb szerelmi regénye.¹⁹ Werther beleszeret Lottéba, aki édesanyja halála óta anyaként gondoskodik hat kisebb testvéréről. Lotte Albert jegyese, majd felesége. Lotte kedveli Werthert, de hűséges jegyeséhez, illetve férjéhez. Albert elutazik, Lotte arra kéri Werthert, hogy férje távollétében ne látogassa meg. Wertherben azonban erősebb a szenvedély, és Lotte kérése ellenére elmegy hozzá. Az asszony megpróbálja áthívni valamelyik barátnőjét, hogy ne maradjon kettesben az udvarlóval, de egyikük sem ér rá. Lotte inkább önmagától tart, mint a férfitől. És valóban: nehéz megmondani, melyikük kezdte a testi érintkezést. Werther „térdre dobta magát Lotte előtt, megragadta, szeméhez, homlokához szorította a kezét” (...) Lotte „megszorította Werther kezét, odaszorította szívéhez, fájdalmas izgalomban hozzáhajolt, és izzó arcuk összeért. A világ elsüllyedt körülöttük. Werther átkarolta, melléhez szorította Lottét, és őrzöngő csókokkal borította el remegő, dadogó ajkait. – Werther! – kiáltotta Lotte elfúló hangon, félrefordulva. – Werther! – és gyenge kézzel eltolta magától a szerencsétlent.

Werther nem ellenkezett, kiengedte Lottét a karjaiból, és esztét vesztve

elébe borult. Lotte felpattant, és rémült zavarban, szerelemtől és haragtól remegve mondta:

– Utoljára volt! Werther! Engem nem lát többé!

A szerelem legteljesebb pillanatát vetette a boldogtalanra, s a szomszéd szobába sietett, és bezárkózott.”

Lotte tudja, hogy Werther öngyilkosságra készül; amikor az ifjú a szeméhez szorítja Lotte kezét, „Lotténak úgy rémlett, mintha Werther szörnyű szándékának sejtelve repült volna át a lelkén”. Másnap délelőtt Werther inasa egy levelet hoz, elkéri ura számára Albert pisztolyait. Lotténak semmi kétsége nem lehet, hogy mire kellene a pisztolyok. Ahelyett azonban, hogy figyelmeztetné a férjét, ne adja oda a fegyvert, ő maga adja át őket az inasnak. Werther éjfélkor lövi főbe magát. Lotténak rengeteg ideje lett volna, hogy megmondja a férjének, mihez nyújt segítséget.

Ha egy pillanatra, történelmietlenül, a mai büntetőjog normái szerint vesszük szemügyre a történeteket, a mai hatóság azt vizsgálná, elkövette-e Werther a szexuális erőszak bűncselekményét. (Ez a bűncselekmény 2013-ban került be a büntető törvénykönyvbe.) A kérdés az, hogy amit Werther tett (átkarolta, mellé-

hez szorította, ajkát őrjöngő csókokkal borította) kimeríti-e a szexuális erőszak tényállását. A döntés valószínűleg a bíróság mérlegelésétől függene. A sajtó bizonytalansággal felkapná az ügyet, és Wertherről elmarasztalóan írnának akkor is, ha a bíróság megelégedne figyelmeztetéssel vagy bírói megrovással. Lottét és a férjét ellenben szinte biztosan elmarasztalnák öngyilkossághoz nyújtott segítségért.

Az irodalom és Goethe megítélése szempontjából azonban a *Werther* zárójelenete a legjobb példa annak az igazolására, amit több lélektani elemző, és amit például Richard Friedenthal állít: Goethe sok-sok nőbeleszeretett, de többnyire olyan nőt választott, akikkel nem jöhetett létre szexuális kapcsolat. Úgy vélem, nem a szextől tartott, nem is a nőktől, hanem leginkább a saját természetétől, amely olyan volt, mint a gátat elsodró, kizúduló víz.

Meg a szegyetől, amely szükségszerűen követte az érzések áradását. Ez a szegyet kergette Werthert is öngyilkosságba. A haláltusája tizenkét óráig tartott. Mintha ez hosszú szenvedés is a része lett volna az önmagára kimondott halálbüntetésnek.

JEGYZETEK

1. Johann Wolfgang Goethe: Vonzások és választások. Fordította Vas István (Franklin, 1949). In Goethe: *Szépprózai művek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
2. https://de.wikipedia.org/wiki/Charlotte_von_Schiller
3. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Polyamoria>; <https://de.wikipedia.org/wiki/Polyamorie>; Dittera-Balogh Andrea írásai. <https://humenonline.hu/tag/dittera-balogh-andrea>
4. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Zauper,_Joseph_Stanislaus
5. Goethes Werke Deutsches Verlagshaus Bong & Co. Die Wahlverwandtschaften. V. oldal. „nach Darstellung einer durchgreifenden Idee”.
6. [https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Eheschliessungen-Ehescheidungen; Magyar Nemzet, 2019. április 2.; National Health Statistics Reports, 17. 03. 2016.](https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Eheschliessungen-Ehescheidungen;Magyar_Nemzet,2019.április2.;National_Health_Statistics_Reports,17.03.2016)
7. Kurt R. Eissler: Goethe. Eine psychoanalytische Studie 1775–1786. Deutscher Taschenbuch-Verlag. Band 2. München 1987., S 1157.
8. Richard Friedenthal: *Goethe élete és kora*. Európa Könyvkiadó. 1978. Györffy Miklós fordítása. 643. o.
9. Fantázia Goethéről. Szobotka Tibor fordítása. In Thomas Mann: *Válogatott tanulmányok*, Második kötet. Magyar Helikon, 1970. 293. o.
10. Johann Peter Eckermann Gespräche mit Goethe, 9. 2. 1829. https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Wahlverwandtschaften
11. Die Wahlverwandtschaften, idézett kiadása VIII. oldal, Goethe Eckermannhoz, 1825-ben: „dass der Mensch trotz aller Dummheiten und Verwirrungen, von einer höheren Hand geleitet, doch zum glücklichen Ziele gelange.”
12. <https://www.zeit.de/1954/31/goethes-auge>
13. Lásd 9. jegyzet, 297–298. o.
14. <https://www.waldwissen.net/de/lebensraum-wald/freizeit-und-erholung/erholungseinrichtungen-im-wald>
15. Lukács György: *Goethe és kora*. Hungária Kiadó. 180–181. o.
16. Lukács: i. m. 181. o.
17. Thomas Mann: *Doktor Faustus*. Európa Könyvkiadó, 1967. Szöllősy Klára fordítása. 284–285. o.
18. <https://www.muut.hu/archivum/26832>
19. Werther szerelme és halála. Fordította Szabó Lőrinc In Goethe: *Szépprózai művek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 121. o.

MÁR OLVASHATJA!

MARGÓCSY ISTVÁN

Színes tinták

Tanulmányok, esszék a magyar irodalom
különböző arcairól és nézeteiről

Margócsy számára az irodalomtörténeti problémák személyes kérdések, egzisztenciális tétjük van, nem egy korszakhoz kötődnek, hanem általános érdekességük van, s megértésük (legalább a leírásuk, ha már magyarázatuk nem is), hihetetlenül fontos. (Szilágyi Márton, 2019)

Kalligram, 424 oldal, 3990 Ft

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

